

JOANNA LUSEK

Rozwój służby zdrowia i opieki społecznej w Katowicach do 1914 roku

Stopniowe formalizowanie zasad opieki medycznej w Katowicach następowało, począwszy od drugiej połowy XIX wieku, a związane było z tworzeniem placówek opieki medycznej, jak również ze wzrostem świadomości społecznej w zakresie prowadzenia akcji promocji zdrowia i profilaktyki.

W myśl ustawodawstwa pruskiego sprawami opieki medycznej w mieście i na terenie powiatu zawiadywał lekarz powiatowy. Funkcja lekarza powiatowego (Kreis Physikus lub Kreisarzt) potwierdzona została w instrukcji królewskiej z 20 marca 1743 roku. Do kompetencji lekarza powiatowego, wynikających z tytułu sprawowanego urzędu, należał nadzór nad publicznymi formami opieki zdrowotnej w powiecie¹. W Katowicach funkcję tę, do wybuchu I wojny światowej, pełnili: Heinrich Färber, Hermann Schroeder (Schröder) (1903—1910) oraz M. Schweitzer (1911—1914)². Systematycznie wzrastała liczba lekarzy specjalistów, dentystów, akuszerów i położnych, prowadzących praktykę na terenie miasta. W 1855 roku opiekę medyczną nad chorymi sprawował załedwie jeden lekarz, wspomagany przez akuszerkę. W 1870 roku działało 3 lekarzy i 6 akuszerów. W 1899 roku w Katowicach czynnych było 9 lekarzy, 2 dentystów i 8 akuszerów. Przed wybuchem I wojny światowej pracowało 37 lekarzy różnej specjalności, 8 dentystów oraz 23 akuszerki i położne (tabele 1—3).

Utworzenie w Katowicach samodzielnego szpitala związane było z powołaniem Komisji ds. Szpitala (Krankenhausausschuß), w której zasiadali radni miejscy oraz lekarze: Arthur Loebinger, Heinrich Färber i Adolf Berliner.

¹ Archiwum Państwowe w Katowicach [dalej: APKat.], 12/2265, Lekarz powiatowy w Bytomiu 1810—1867, wstęp do inwentarza, s. 1—3.

² Archiwum Państwowe w Opolu [dalej: APOp.], Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 12955, Kreisarztstelle Kattowitz (1910—1921); *Adressbuch für Kattowitz 1894—1914*.

W 1897 roku po dokonaniu oceny zadań i potrzeb społecznych rozwijającej się aglomeracji została przekształcona w Komisję ds. Ubogich i Szpitala (Armen- und Krankenhaus-Ausschuß), z wyodrębnionym Urzędem dla Sierot (Waisenamt), który rozbudowany został w 1913 roku. Utworzono wówczas Urząd Opieki Społecznej dla Sierot i Dzieci (Waisen- und Kinderfürsorgeamt) oraz Centralę ds. Opieki Społecznej nad Młodzieżą (Zentrale für Jugendfürsorge)³.

W 1894 roku wymieniana jest także Komisja Sanitarna (Sanitäts Commission, później Sanitätsausschuß), której przewodniczył ówczesny radca sanitarny Arthur Loebinger. Do jej zadań należała kontrola stanu sanitarnego Katowic oraz okolicznych miejscowości. W 1900 roku powołana została Specjalna Komisja Budowy Nowego Szpitala (Sonder-Kommission für den Krankenhaus-Neubau), na czele której stanął burmistrz Kosch, radni miejscy oraz czynni lekarze, m.in.: Emanuel Glaser, Josef Schibalski, Adolf Berliner i Hermann Schroeder.

W celu koordynacji opieki medycznej w mieście 1 kwietnia 1901 roku została w Katowicach powołana Komisja ds. Zdrowia (Geundheitskommision). W jej skład weszli przedstawiciele rady miasta — Quehl i Forchmann, czynni lekarze, m.in. E. Glaser, J. Schibalski i Richard Stiller, oraz właściciele aptek — Gustav Wolff i Franz Steinitz. Zadania podejmowane przez Komisję związane były z kontrolą żywności, nadzorem gospodarstw rolnych pod kątem zachowania higieny i zasad bezpieczeństwa, profilaktyką w zakresie epidemii w rejonie nadgranicznym, korzystaniem z prywatnych studni, kwestią kanalizacji, obdukcji zwłok, jak również z zasadami sprzedaży oraz transportu mleka i mięsa na terenie miasta⁴.

System ubezpieczeń społecznych w Katowicach

Wzrost w górnośląskiej aglomeracji liczby ludności, zawodowo związanej z przemysłem ciężkim, zdeterminował konieczność stworzenia podstaw opieki socjalnej i medycznej. Początkowo ubezpieczenia społeczne objęły przedstawicieli branży górniczej. W myśl przywileju Fryderyka II z 1769 roku funkcjonujące na terenie Prus kasy brackie zostały przekształcone w spółki o charakterze przymusowym, które administrowane były przez Wyższy Urząd Górniczy we Wrocławiu. Śląską Główną Spółkę Bracką (Schlesischer Haupt-Knappschafts-Verband), z siedzibą we Wrocławiu, utworzono w oparciu o instrukcję z 1 stycz-

³ *Verwaltungsbericht des Magistrats der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1902, s. 112; 1903, s. 44; 1906, s. 109; *Adressbuch für Kattowitz*. Kattowitz 1894—1914.

⁴ *Verwaltungsbericht des Magistrats der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1902, s. 112; 1903, s. 44; 1906, s. 109; *Adressbuch für Kattowitz*. Kattowitz 1897—1914.

nia 1811 roku. Objęła ona obszar całego pruskiego Śląska. W 1854 roku — w oparciu o ustawę z 10 kwietnia — w spółki brackie połączeni zostali górnicy, hutnicy i pracownicy salin (Vereinigung der Berg, Hütter, Salmen und Aufbereitungsarbeiter). Na mocy instrukcji z 3 kwietnia 1855 roku wydzielono dwie spółki, tj. górnośląską, z siedzibą w Tarnowskich Górach, oraz dolnośląską, z siedzibą w Wałbrzychu. Pierwszy statut Górnośląskiej Spółki Brackiej uchwalono 7 grudnia 1856 roku. W myśl nowych przepisów rozpoczęła ona działalność z dniem 1 stycznia 1857 roku. Przynależały do niej wówczas wszystkie kopalnie węgla i kruszcu na Górnym Śląsku, jak też związane z nimi zakłady przetwórcze i huty. Po raz kolejny kodyfikacji zasad ubezpieczeń społecznych dokonano w tzw. ordynacji ubezpieczeniowej z 11 lipca 1911 roku. Powyższe kwestie precyzowało również szereg rozporządzeń szczegółowych z lat 1905—1912. W tym czasie powołano m.in. sądy brackie, rozstrzygające ewentualne spory i roszczenia ze strony pracowników⁵. Spółki zapewniały tzw. ubezpieczenia pensyjne — w przypadku inwalidztwa, śmierci i z racji wieku emerytalnego, oraz ubezpieczenia chorobowe. Z funduszu spółek opłacano fachową pomoc lekarską, dzięki temu wykształciła się odrębna grupa specjalistów, określanych jako lekarze spółek brackich (Knappschaftsarzt). Spółki finansowały również budowę szpitali, przeznaczonych głównie dla członków, czego przykładem jest katowicki Lazaret Spółki Brackiej⁶.

Dalszy rozwój ubezpieczeń społecznych nastąpił w latach 80. XIX wieku, za czasów kanclerza Ottona von Bismarcka. Wówczas na Górnym Śląsku, więc i w Katowicach, powstała sieć kas chorych, skupiająca pracowników zakładów przemysłowych i cechów rzemieślniczych oraz przedstawicieli zawodów umysłowych. Do I wojny światowej w Katowicach powstało 14 kas chorych:

1. Rzemieślnicza Miejska Kasa Chorych (Ortskrankenkasse für Handwerker der Stadt Kattowitz), z siedzibą przy August Schneiderstraße 10 (obecnie ulica Adama Mickiewicza). Funkcję przewodniczącego Kasy w latach 1903—1911 pełnił zegarmistrz Richard Berndt, w latach 1911—1913 — Piecha, a w latach 1913—1914 — Weber;

2. Miejska Kasa Chorych w Katowicach dla osób zatrudnionych w branży handlowej, transportowej, restauracyjnej, zatrudnionych w rolnictwie, cegielniach, kamieniołomach, instytucjach oczyszczania, u adwokatów, notariu-

⁵ APKat., 12/2642, Górnośląska Spółka Bracka w Tarnowskich Górach (1853—1922), wstęp do inwentarza; M.W. Wanatowicz: *Rys historyczny lecznictwa na Śląsku w XIX i XX wieku*. W: *Słownik medycyny i farmacji Górnego Śląska*. T. 2. Red. nauk. A. Puzio. Katowice 1995, s. 9—20; M.W. Wanatowicz: *Ubezpieczenia brackie na historycznym obszarze Górnego Śląska*. W: *Górny Śląsk — dzieje medycyny i farmacji, problemy dokumentacji i metodologii badań*. Red. J. Dyrda. Katowice—Opole 2003, s. 123—127.

⁶ U. Lauf: *Die Knappschaft. Ein Streifzug durch tausend Jahre Sozialgeschichte*. Sankt Augustin 1994; *Der oberschlesische Knappschaftsverein. Seine Entwicklung, Lazarette und Heilanstalten*. Berlin—Katowitz 1910, s. 6—17.

szy i komorników oraz innych osób, podlegających obowiązkowi ubezpieczania się na terenie miasta Katowice (Ortskrankenkasse für die im Handels-, Transport-, Gastwirtschafts- und Schankgewerbe, sowie in der Land- und Fortwirtschaft, in Ziegeleien, Steinbrüchen, Aufbereitungsanstalten, bei Anwälten, Notaren und Gerichtsvollziehern beschäftigten und versicherungspflichtigen Personen der Stadt Kattowitz), z siedzibą przy Bahnhofstraße 17 (obecnie ulica Dworcowa). W latach 1903—1905 funkcję przewodniczącego kasy pełnił Wilhelm Heuer i Hermann, natomiast w latach 1906—1914 przedsiębiorca branży budownictwa podziemnego — Schalscha. Przed I wojną światową nazwę kasy przekształcono na: Ogólna Miejska Kasa Chorych dla Powiatu Katowice (Allgemeine Ortskrankenkasse für den Stadtbezirk Kattowitz). Jej siedzibę przeniesiono wówczas na Grundmannstraße 251 (obecnie ulica 3 Maja);

3. Miejska Kasa Chorych dla Powiatu Katowice (Ortskrankenkasse für den Kreis Kattowitz). Lokal kasy mieścił się początkowo przy Friedrichstraße 36 (obecnie ulica Warszawska), natomiast od 1911 roku w Urzędzie Starostwa w Katowicach. W latach 1903—1910 funkcję przewodniczącego kasy pełnił kupiec z Siemianowic — S. Wachsmann, natomiast w latach 1911—1914 przedsiębiorca branży budownictwa podziemnego z Dąbrówki Małej — Pinoli. W 1914 roku nazwę kasy zmieniono na: Miejska Kasa Chorych dla Powiatu Ziemskiego Katowice (Ortskrankenkasse für den Land-Kreis Kattowitz);

4. Kasa Chorych Cechu Piekarskiego w Katowicach (Krankenkasse für die Bäcker-Zwangs-Innung Kattowitz). Początkowo jej siedziba mieściła się przy Grundmannstraße 25, w 1912 roku przeniesiono ją na Beatestraße 10 (obecnie ulica Tadeusza Kościuszki). W latach 1903—1914 funkcję przewodniczącego kasy sprawował mistrz piekarski — Julius Pokorny;

5. Kasa Chorych Cechu Murarzy i Cieślów (Krankenkasse der freien Maurer- und Zimmerer-Innungen), z siedzibą przy Rathausstraße 4 (obecnie ulica Marcina Szeligiewicza). W latach 1905—1914 funkcję przewodniczącego kasy pełnił mistrz budowlany — L. Dame;

6. Zakładowa Kasa Związkowa Firmy Braci Goldstein oraz Spółki Akcyjnej Przemysłu Drzewnego (Betriebskrankenkasse der Firma Gebrüder Goldstein und Aktien-Gesellschaft für Holzindustrie). W latach 1906—1914 funkcję przewodniczącego kasy pełnił C. Goldschmidt;

7. Zakładowa Kasa Chorych Firmy A. Hoffmeister, Fabryki Pieców w Zawodziu koło Katowic (Betriebs-Krankenkasse der Firma A. Hoffmeister, Ofenfabrik, Zawodzie bei Kattowitz). W latach 1903—1911 funkcję przewodniczącego kasy pełnił Siegfried Wiener, natomiast w latach 1912—1914 — Paul Wanjura;

8. Zakładowa Kasa Chorych Katowickiej Spółki Akcyjnej Zakładów Górniczych i Hutniczych (Betriebs-Krankenkasse der Kattowitzer Aktien-Gesellschaft für Bergbau- und Eisenhütten-Betrieb). Siedziba kasy mieściła się w gmachu administracji państwowej dzielnicy Katowice-Zamek przy Schloß-

straße 12 (obecnie aleja Wojciecha Korfanteo). W latach 1903—1910 funkcję przewodniczącego kasy pełnił dyrektor generalny Zakładów — Williger, natomiast w latach 1912—1914 dyrektor generalny Zakładów — Kluger;

9. Kasa Inwalidzka Zakładów Rodu Thiele-Winckler (Von Thiele-Winckler'sche Invalidenkasse), z siedzibą w budynku administracji państwowej dzielnicy Katowice-Zamek. W latach 1903—1911 funkcję przewodniczącego kasy pełnił dyrektor generalny Zakładów — Williger, natomiast w latach 1912—1914 dyrektor generalny Zakładów — Kluger;

10. Pracownicza, Emerycka i Zapomogowa Kasa Katowickiej Spółki Akcyjnej Zakładów Górniczych i Hutniczych (Arbeiter-Pensions- und Unterstützungskasse der Kattowitzer Aktiengesellschaft für Bergbau und Eisenhüttenbetrieb). Siedziba kasy mieściła się w budynku administracji państwowej dzielnicy Katowice-Zamek. W latach 1913—1914 funkcję przewodniczącego kasy pełnił dyrektor generalny Zakładów — Kluger;

11. Zakładowa Kasa Chorych Huty Ludwig (Betriebs-Krankenkasse der Ludwigshütte), z siedzibą przy Kronprinzenstraße 8 (obecnie ulica Raciborska). W latach 1903—1914 funkcję przewodniczącego kasy pełnił Karl Hurtzig, jego zastępcą był Heinrich Kukla;

12. Zakładowa Kasa Chorych Huty Baildon (Betriebs-Krankenkasse der Baildonhütte). W 1906 roku funkcję przewodniczącego kasy pełnił dyrektor huty stali — Genzmer, natomiast w 1907 roku dyrektor walcowni — Michatsch. W kolejnych latach kasa nie była już wzmiankowana;

13. Zakładowa Kasa Chorych Spółki Akcyjnej Górnośląskich Hut Cynku (Betriebskrankenkasse der Oberschlesischen Zinkhütten Aktien-Gesellschaft). W latach 1913—1914 funkcję przewodniczącego kasy pełnił dyrektor generalny Zakładów — Zöllner;

14. Zakładowa Kasa Chorych Spółki Akcyjnej Kolei Wąskotorowych na Górnym Śląsku w Katowicach (Betriebskrankenkasse für der Schlesischen Kleinbahn-Aktien-Gesellschaft in Oberschlesien betriebenen Bahnen in Kattowitz), z siedzibą przy Wilhelmsplatz 161 (obecnie plac Wolności). W latach 1911—1914 funkcję przewodniczącego kasy pełnił Emil Witt⁷.

Profilaktyka i zachorowalność mieszkańców Katowic

Władze sanitarne dysponowały szeroką gamą środków profilaktycznych, które uchronić miały ludność przed epidemiami chorób zakaźnych. Dbano przede wszystkim o zachowanie podstawowych zasad higieny. Regularnie do-

⁷ *Adressbuch für Kattowitz*. Kattowitz 1903—1914.

konywano dezynsekcji szaleństw, studni wody pitnej oraz ubojni, kontrolowano również produkty żywnościowe, zakłady browarnicze i gorzelnicze. Doraźnie, z uwagi na przygraniczne położenie Katowic, zamykano granice oraz ograniczano możliwość przemieszczania się ludności w ruchu ciągłym między miastami. Niewątpliwie duże znaczenie dla zdrowia mieszkańców miało utworzenie sieci kanalizacyjnej oraz dostęp do bieżącej wody pitnej. W trosce o zdrowie publiczne przed I wojną światową wprowadzono obowiązkowe badania okresowe mieszkańców oraz szczepienia dzieci⁸.

Przy rejestracji przypadków zachorowań stosowano specjalne procedury formalne, które nakazywały powiadomienie miejscowego oddziału policji oraz lekarza. Władze sanitarne prowadziły ponadto informacyjne akcje społeczne za pomocą ulotek reklamowych urzędu zdrowia w Berlinie. Na początku XX wieku stopniowo zaczęto doskonalić sposoby zwalczania ognisk zapalnych i epidemii, przy szpitalach tworzone m.in. stacje kontrolne (Kontrollstation), które zajmowały się dezynfekcją mieszkań osób chorych i baraków przyszpitalnych, w których przebywali chorzy⁹. Dbano przede wszystkim o higienę związaną z oczyszczaniem i uzdatnianiem wody pitnej, by przeciwdziałać epidemii cholery¹⁰. Z uwagi na postępujący rozwój techniki, celem usprawnienia odkażania pomieszczeń skonstruowano aparaty ciśnieniowe do dezynfekcji. Na terenie powiatu dezynfekcją zajmowali się dezynfektorzy, którzy kształcili się w szkołach w Bytomiu i Wrocławiu. W 1914 roku w granicach rejencji katowickiej pracowało 20 dezynfektorów. Do obsługi aparatury, jak również znajomości procedur na wypadek epidemii kształceni byli urzędnicy policyjni oraz pomocniczy personel medyczny, czynny w szpitalach Katowic i okolicznych miejscowości. Doraźnie dezynfekcją oraz opieką nad chorymi zakażnie poza szpitalami zajmowały się również siostry zakonne, które szkolono w Instytucie Higieny we Wrocławiu. W 1912 roku czynnych było 9 punktów dezynfekcyjnej opieki nad chorymi, były to stacje prowadzone przez diakonisy w Siemianowicach, Roźdzeniu i Mysłowicach, siostry jadowizanki w Załężu i w Siemianowicach, siostry służebniczki Serca Jezusowego w Dębie, boromeuszki przy szpitalu hutniczym w Wełnowcu oraz w Roźdzeniu. Poza tym funkcjonowały również stacje opieki doraźnej w Mysłowicach i Michałkowicach¹¹.

Podejmowane środki profilaktyczne nie uchroniły jednak miasta przed epidemiami, które dziesiątkowały mieszkańców. W latach 70. XIX wieku Katowi-

⁸ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13633, Impfwesen im Kreis Kattowitz (1901—1918).

⁹ APKat., 12/1, Landratsamt in Kattowitz (1873—1922), sygn. 729, Aa generalia betr. verschiedene Verordnungen in Sanitäts-polizeilichen Angelegenheiten (1913—1922); sygn. 738, Aa generalia betr. Verfahren beim Ausbruch der Cholera (1866—1921).

¹⁰ APKat., 12/1, Landratsamt in Kattowitz (1873—1922), sygn. 729, s. 55.

¹¹ APKat., 12/1, sygn. 736, Aa generalia des Königlichen Landraths-Amtes zu Kattowitz betr. Desinfektorenschule (1902).

ce oraz okoliczne wioski wyniszczone zostały przez cholere, tyfus, ospę, dyfteryt i szkarlatynę. Szczególne natężenie przypadków zachorowań odnotowano w latach 1873—1875, a następnie w 1894 roku. Przyczynami epidemii był przede wszystkim brak przestrzegania podstawowych zasad higieny oraz rotacja ludności na terenach przygranicznych, co sprzyjało dalszemu przenoszeniu zagrożenia¹².

Na przełomie XIX i XX wieku poza tyfusem szczególnie niebezpieczna — z uwagi na zintensyfikowanie uprzemysłowienia regionu katowickiego — okazała się gruźlica, czerwonka i grypa, w latach 1860—1918 odnotowano 16,9 tys. przypadków zachorowań. Z uwagi na wysoką zachorowalność na gruźlicę katowickie zakłady przemysłowe włączyły się w działania podejmowane przez Stowarzyszenie Lecznicy dla Osób z Chorobami Płuc (Heilstättenverein für Lungenkranke). Wśród grupy darczyńców, wspierających stowarzyszenie finansowo, znalazły się m.in. zakłady Gischego, zakłady koksownicze i chemiczne, zakłady przemysłu górniczego i hutniczego z Katowic, Siemianowic i Królewskiej Huty. Ponadto wśród podstawowych jednostek chorobowych wymagających hospitalizacji, w sprawozdaniach wymieniano m.in. choroby górnych dróg oddechowych, schorzenia metaboliczne i reumatyczne¹³.

System leczenia zamkniętego i opieka ambulatoryjna w Katowicach

Struktura opieki medycznej w Katowicach budowana była systematycznie na przełomie XIX i XX wieku. Tworzyły ją placówki leczenia zamkniętego, m.in. Szpital Ojców Bonifratrów w Bogucicach oraz szpitale katowickie: Szpital Miejski, Szpital św. Elżbiety, Lazaret Spółki Brackiej i lazarety hutnicze. W miarę postępującej specjalizacji w zakresie nauk medycznych do użytku oddano Prowincjalny Zakład Leczniczo-Opiekuńczy. Z myślą o osobach bezdomnych i pozbawionych opieki utworzono przytułek. Poza szpitalami i specjalistycznymi zakładami opieki w Katowicach powstawały ambulatoria i stacje opieki doraźnej. Zakłady publiczne, w miarę wzrostu liczby ludności oraz potrzeb społecznych, stworzyły również miejsce dla sektora prywatnych zakładów opieki medycznej.

Szpital Ojców Bonifratrów w Bogucicach. Szpital w Bogucicach był pierwszym zakładem opieki zdrowotnej dla mieszkańców Katowic. Utworze-

¹² APKat., 12/1, sygn. 738, Aa betr. Verfahren beim Ausbruch der Cholera (1866—1921); APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13561, brak paginacji.

¹³ APKat., 12/2, sygn. 322, Bekämpfung der Tuberkulose; 12/1, sygn. 729, Aa betr. verschiedene Verordnungen in Sanitäts-polizeilichen Angelegenheiten (1913—1922); AP Pszczyna, 17/53, Archiwum Książąt Pszczyńskich w Pszczynie (1287—1945), sygn. VIII — 1205, Heilstättenverein für Lungenkranke (1896—1933), s. 29 (Katowice ujęto w zestawieniu na s. 42—43).

nie szpitala stanowiło inicjatywę Stowarzyszenia dla Ubogich (Ortsarmen-Verband) z terenu Katowic, Bogucic i Dąbrówki Małej. W tym celu 20 października 1865 roku wynajęto pomieszczenia mieszkalne w Bogucicach od Josephine Markefka, z zamiślem utworzenia prowizorycznego szpitala (*Krankenhaus*). W skłád zabudowań wchodziły 2 duże i 2 mniejsze izby oraz kuchnia. Roczna opłata czynszowa za wynajmowanie pomieszczeń wynosiła 50 talarów. Odsetki od tej kwoty, zgodnie z wolą Markefki, wydatkowane były na utrzymanie szpitala i chorych. Szpital nie posiadał bowiem żadnych dóbr materialnych, z których mógłby czerpać zyski. Oficjalnie zakład został otwarty 25 grudnia 1865 roku. Opieką i pielęgnacją chorych zajęły się siostry boromeuszki, które od 1858 roku prowadziły tamtejszy sierociniec¹⁴. W 1879 roku siostry zostały usunięte ze szpitala oraz sierocińca, a w 1886 roku opiekę nad sierocińcem przejęły przybyłe wówczas do Bogucic siostry jadowizanki¹⁵. W zakładzie posługiwali również ojcowie bonifratrzy¹⁶.

Systematyczny wzrost liczby mieszkańców oraz zapotrzebowanie na profesjonalną opiekę medyczną stał się zasadniczym argumentem dla budowy nowego szpitala. Inicjatorem w tym zakresie był proboszcz parafii św. Szczepana — Leopold Markiefka, który w 1871 roku przekazał pod budowę szpitala 26-morgowe gospodarstwo. W kolejnych latach dokupił 2 kolejne parcele i prze-

¹⁴ Siostry boromeuszki opiekowały się również pacjentami Szpitala dla Sierot Matki Boskiej Bolesnej (Waisen-Hospital zur Schmerzhafien Mutter Gottes), punktem ambulatoryjnym przy szpitalu oraz pensjonatem żeńskim. Liczba sióstr posługujących w tych placówkach wynosiła przeciętnie 8—11 osób. Poza Bogucicami boromeuszki opiekowały się również chorymi Szpitala Biskupiego, przekształconego w Lazaret Zakładów Hutniczych Hohenlohego w Welnowcu oraz punktem ambulatoryjnym przy szpitalu. Liczba sióstr, posługujących w tych placówkach w latach 1896—1914, utrzymywała się na stałym poziomie 7 sióstr. Zob. *Kloster Schematismus: Ein Verzeichniss von römisch-katholischen Männern und Frauenkloster in im Deutschen Reiche*. Paderborn 1895; *Schematismus des Bisthums Breslau und des ihm Annectirten Delegaturbezirks*. Breslau 1861—1914; APKat., 12/1, sygn. 439, Aa betr. die Niederlassung des Ordens der Boromärinnen in Hohenlohehütte; sygn. 444, Aa betr. die Niederlassung des Ordens der Boromärinnen in Rozdzien.

¹⁵ Poza sierocińcem jadowizanki obsługiwały również punkt ambulatoryjny w Załężu, tam też prowadziły przedszkole i zajęcia dla młodzieży żeńskiej w szkole gospodarstwa domowego i prac domowych. Liczba sióstr posługujących w tych instytucjach do 1914 roku wynosiła od 5—13 sióstr. *Schematismus des Bisthums Breslau und des ihm Annectirten Delegaturbezirks*. Breslau 1886—1914; APKat., 12/1, sygn. 446, Aa betr. die Niederlassung des Ordens der Hedwigsschwestern in Eichenau; 12/1, sygn. 447, Aa betr. die Niederlassung des Ordens der Hedwigsschwestern in Nickischacht; 12/1, sygn. 448, Aa betr. die Niederlassung des Ordens der Hedwigsschwestern in Rozdzien.

¹⁶ L.A. Kaegler: *Die Armenanstalten, milden Stiftungen, Unterstützungskassen und Wohltätigkeits-Vereine, sowie diesonst noch im Interesse der Armenpflege bemerkwerte Einrichtungen Oberschlesiens. Nach amtlichen Quellen zum besten der für Oberschlesien zu errichtenden Erziehungsanstalt für schwachsinnige Kinder*. Oppeln 1866, s. 106; ks. J. Myszor: *Parafia pw. Św. Szczepana w Bogucicach w XIX i na początku XX wieku*. W: *Parafia bogucicka. Tradycja i współczesność. Księga jubileuszowa*. Red. W. Świątkiewicz, ks. K. Wycisło. Katowice 1994, s. 88—89.

znaczył na prace budowlane 5,4 tys. talarów. Szpital Aniołów Stróżów otwarł swoje podwoje dla pacjentów 7 września 1874 roku. Do dyspozycji chorych oddano dwukondygnacyjny budynek ze 105 miejscami. Szpital przyjmował wyłącznie mężczyzn. Poza tym uruchomiono również ambulatorium dla chorych, w którym usuwano zęby i zmieniano opatrunki chirurgiczne. W następnych latach uruchomiono także Instytut Medyko-Mechaniczny dla rekonwalescentów. Szpital prowadził również działalność charytatywną (kuchnia dla ubogich i samotnych, udzielanie jałmużny finansowej) i profilaktyczną — w zakresie zapobiegania przyczynom epidemii i chorób wenerycznych wśród miejscowej społeczności. Począwszy od 1875 roku, szpital współpracował z sierocińcem. W zamian za spłatę długów Konwentu Zgromadzenia bonifratrzy zostali zobowiązani do świadczenia bezpłatnej pomocy medycznej dzieciom. Funkcję kierownika szpitala pełnili kolejno: Moesner, Josef Schibalski, Bruno Sogalla i Paul Krebs.

W latach 1902—1903 po raz kolejny zmodernizowano gmach szpitala, dzięki temu do dyspozycji chorych było łącznie 160 miejsc. Szpital wzbogacił się również o 3 nowe sale operacyjne oraz laboratorium rentgenologiczne. W 1903 roku zakończono także rozbudowę Zakładu dla Sierot ks. Markiecki, przy którym utworzono szpital dla dzieci zakaźnie chorych oraz dom starców. W latach 1912—1919 w szpitalu głównym otwarto kolejno: punkt fizykoterapii, inhalatorium oraz oddział laryngologiczny, którym kierował E. Katzschnmann. W 1920 roku powstało profesjonalne laboratorium bakteriologiczne i pracownia radiologiczna. Szpital liczył wówczas 4 oddziały: wewnętrzny, chirurgiczny, dermatologiczny z pomieszczeniami dla chorych na gruźlicę oraz laryngologiczny¹⁷.

Szpital Miejski w Katowicach. Nadanie Katowicom praw miejskich w 1865 roku stało się jednym z determinantów dla utworzenia profesjonalnego zakładu opieki zdrowotnej na terenie miasta.

Samodzielny szpital w Katowicach otwarto jednak dopiero 1 kwietnia 1867 roku w pomieszczeniach należących do Abrahama Sachsa. Na cele zakładu zaadaptowane zostały 3 izby, zdolne pomieścić 14 chorych oraz 8 łóżek. Opiekę lekarską nad szpitalem objął Richard Holtze. W zakładzie zatrudniono również mężczyznę do pomocy przy transporcie chorych, pielęgnacją pacjentów zajmowały się siostry elżbietanki¹⁸. Placówka nie była w stanie sprostać potrze-

¹⁷ M. Sitek, K. Wilk: *Szpital OO. Bonifratrów pod wezwaniem Świętych Aniołów Stróżów w Katowicach-Bogucicach* (maszynopis w posiadaniu Biblioteki Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach), s. 1—4; L. Czajkowska: *Szpital OO. Bonifratrów pod wezwaniem Św. Anioła Stróża w Katowicach — jego historia za lata 1874—1945*. „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1989, nr 1, s. 105—113; *400-lecie Zakonu OO. Bonifratrów*. „Gość Niedzielny” 1937, nr 15, s. 711; M.M. Łobozek: *Apteki bonifratrów na Śląsku*. Kraków 2005, s. 39—40; I. Mierzwa: *Zaangażowanie charytatywne parafii bogucickiej*. W: *Parafia bogucicka...*, s. 194—196.

¹⁸ Do dyspozycji chorych pozostawało 10 sióstr. *Schematismus des Bisthums Breslau*. Breslau 1896.

bom rozwijającego się miasta, w związku z tym podjęto działania w celu budowy gmachu Szpitala Miejskiego (Städtisches Krankenhaus). Na mocy umowy z 15 sierpnia 1871 roku została zakupiona, od mistrza pokojowego Ulbricha, działka budowlana. Władze miejskie przeznaczyły na ten cel 2,5 tys. talarów. Na koszty związane z budową wyasygnowano kolejne 1,2 tys. talarów. Problemy lokalowe osiągnęły apogeum pod koniec lat 70. XIX wieku, wówczas pacjentów płci męskiej zaczęto przekazywać prywatnemu Szpitalowi Ojców Bonifratrów w Bogucicach. Został on utworzony w 1873 roku, był zdolny pomieścić 160 chorych. W szpitalu posługiwali bracia zakonnicy oraz osoby świeckie. Brak odpowiednich środków finansowych, z uwagi na nękające Katowice i okoliczne miejscowości epidemie, w dalszym ciągu uniemożliwiał realizację planów rozbudowy Szpitala Miejskiego¹⁹.

W 1883 roku rozpoczęto prace budowlane, związane z przygotowaniem baraków dla chorych (Seuchenbaracke). Zdolne one były pomieścić zaledwie 30—34 potrzebujących. Inwestycja pochłonęła 16,5 tys. marek, została zakończona w 1884 roku. Dzienny koszt opieki nad chorymi wynosił wówczas 1—1,5 marki. W 1907 roku dobudowano 2 kolejne baraki. W latach 1904—1910 baraki dla chorych powstały również w pobliskim Załężu (1896), Bogucicach i Roźdzeniu (1906), Szopienicach, Janowie, Dąbrówce Małej (1817 — zakład dla celów kwarantanny — Quarantainn-Anstalt, 1904—1906), Nowej Wsi (1908) oraz Dębie (1906 i 1910). Powstałe baraki mieściły średnio 16—22 łóżek. W 1893 roku wybudowany został szpital w Roźdzeniu, do którego przyjmowano również chorych z Szopienic i Dąbrówki Małej. Szpital mógł pomieścić 40 chorych, w pewnym stopniu odciążał szpital w Katowicach²⁰.

Z uwagi na sprzedaż pierwotnych zabudowań Szpitala Miejskiego, budowę samodzielnego Szpitala Sióstr Elżbietanek oraz Lazaretu Spółki Brackiej, władze miejskie powróciły do planu stworzenia samodzielnego zakładu, spełniającego potrzeby mieszkańców Katowic. W tym celu, ze środków funduszu budowy domu dla osób starszych i niepełnych (Siechenhausfonds) zakupiono od Reichmanna grunta wraz z zabudowaniami, przylegające do Nikoleiplatz. W znajdujących się tam pomieszczeniach utworzono miejsce dla kolejnego prowizorycznego szpitala²¹. Nowy gmach szpitala został oddany do użytku dopiero w marcu 1904 roku. Przygotowano w nim 80—100 miejsc dla pacjentów, dzieci oraz osób

¹⁹ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 6646, Register der Krankenanstalten, s. 104—105; *Verwaltungsbericht des Magistrats der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1902, s. 113.

²⁰ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13648, Quarantainn-Anstalten in Oberschlesien (1817); sygn. 13673, Seuchenbaracke in Rosdzin (1904—1906), s. 5; sygn. 6646, s. 104—105 i 114—117; APKat., 12/2, sygn. 115, Seuchenbaracks in Domb (1906—1909); 12/2, sygn. 120, Seuchenbaracks in Zawodzie (1906—1910); *Verwaltungsbericht des Magistrats der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1902, s. 113; *Krankenhaus-Lexikon für das Deutsche Reich. Die Anstaltsfürsorge für Kranke und Gebrechliche und die hygienischen Einrichtungen der Städte im Deutschen Reich am Anfang des zwanzigsten Jahrhunderts*. Hrsg. A. Guttstadt. Berlin 1900, s. 251.

²¹ *Verwaltungsbericht des Magistrats der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1902, s. 113.

dorosłych. Przy budynku głównym dobudowano 4 baraki, każdy dla około 7—8 chorych, przeznaczone dla pacjentów z chorobami zakaźnymi. W szpitalu przygotowano i wyposażono m.in. laboratorium chemiczne, bakteriologiczne i patologiczne z kostnicą, stację dla osób z gruźlicą i chorobami płuc, salę operacyjną i salę do prześwietleń rentgenowskich. Poza standardowymi oddziałami otwarto również odrębne — dla osób chorych psychicznie oraz z chorobami wenerycznymi. Kierownikiem szpitala mianowany został dr Emanuel Glaser, a jego zastępcą — Ernst Rosenstein. W skład personelu medycznego wchodził ponadto: siostra przełożona, 5—7 pielęgniarek, 4 osoby stałego personelu pomocniczego, 8 osób personelu doraźnego oraz 1 osoba do transportu chorych. Szpital dysponował własną karetką pogotowia. W 1904 roku liczba chorych, która skorzystała z opieki szpitalnej wynosiła 490 osób. W kolejnych latach wraz ze wzrostem liczby ludności sięgała 750—800 pacjentów w skali roku²².

Począwszy od października 1913 roku, kiedy w mieście został rozkwaterowany garnizon, chorych żołnierzy zaczęto umieszczać w szpitalu. Spowodowało to wzrost liczby pacjentów i wymagało modyfikacji budowlanych. W związku z tym w latach 1913—1916 powstały plany budowy samodzielnego szpitala pediatrycznego (Kinderkrankenhaus), celem odseparowania dzieci od kobiet zdemoralizowanych, oraz szpitala dla chorych psychicznie (Idiotenhaus). Doraźnie sytuację rozwiązało zakupienie przez zarząd Czerwonego Krzyża dla prowincji śląskiej baraku z 12 łózkami, celem utworzenia lazaretu dla żołnierzy. W czerwcu 1914 roku przy szpitalu otwarta została również stacja opieki doraźnej dla wojskowych (Militärstation)²³.

Lazaret Spółki Brackiej. Lazaret Spółki Brackiej (Knappschaftslazaret) otworzył podwoje 1 czerwca 1895 roku w nowo wybudowanym gmachu przy Emmastrasse 34 (obecnie ulica Francuska). Właścicielem szpitala była Spółka Bracka (Knappschaftsverein). Górnośląska Spółka Bracka z siedzibą w Tarnowskich Górach podzielona była na kilka okręgów szpitalnych. Do okręgu katowickiego przynależały tereny obejmujące zasięgiem kopalnie i zakłady współpracujące, m.in. „Kleofas”, „Ferdynand” i „Oheim”. Według danych statystycznych z 1898 roku, opieką szpitala objętych było 27,8 tys. członków z rejonu katowickiego oraz 3,4 tys. z rejonów ościennych. Zakład w Katowicach powstał z funduszy członków Spółki Brackiej, określany był najczęściej mianem górniczego szpitala zakładowego. Jego głównym przeznaczeniem było zapewnienie bezpłatnej opieki i leczenia podczas choroby członkom spółki i ich rodzinom. Opieka szpitalna dla członków spółki kosztowała 1,5 marki dziennie, natomiast dla pacjentów niezrzeszonych 2 marki²⁴.

²² APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 7384, Städtisches Krankenhaus zu Kattowitz (1897—1921), s. 105—144; *Verwaltungsbericht des Magistrats der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1906, s. 87.

²³ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 7384, s. 145—175.

²⁴ *Der oberschlesische Knappschaftsverein*, brak paginacji.

Gmach został zaprojektowany pawilonowo, dzielił się na budynki przeznaczone do leczenia chorych i tzw. obiekty pomocnicze. Pierwotnie szpital składał się z czterokondygnacyjnego budynku głównego, portierni wraz z mieszkaniem dla portiera oraz kotłowni i maszynowni. Dla chorych udostępniono 4 oddziały: wewnętrzny, chirurgiczny, laryngologiczny i okulistyczny. Szpital dysponował łącznie 150 miejscami. Oddział chirurgiczny posiadał gabinet rentgenowski, laboratorium analityczne oraz aptekę. W 1899 roku dobudowano baraki dla chorych, zdolne pomieścić 45 osób, oraz kostnicę. W kolejnych latach na sale dla chorych zaadaptowano pomieszczenia stajni. W 1908 roku dobudowano budynek dla celów zarządu szpitala oraz pomieszczenia gospodarcze i kuchnię dla pacjentów. W tym samym roku szpital wzbogacił się również o kostnicę i prosektorium. Przy szpitalu działał również Zakład Dezynfekcyjny (Desinfektionsanstalt), który dysponował aparatem Henneberga, wykorzystywanym w celach odkażania pomieszczeń²⁵.

Od 1899 roku przy szpitalu działała Klinika Chorób Oczu i Uszu (Augen- und Ohrenklinik), jedna z nielicznych tego typu placówek na terenie ówczesnych Niemiec. W 1900 roku z kliniki specjalistycznej korzystało 62 pacjentów, na pozostałych oddziałach przebywały natomiast 102 osoby. W kolejnych latach liczba chorych leczących się w klinice systematycznie wzrastała, sięgając 100 pacjentów. W szpitalu, na pozostałych oddziałach, przebywało wówczas 110—120 chorych²⁶. Prace budowlane, prowadzone począwszy od 1899 roku, pozwoliły na otwarcie samodzielnego budynku kliniki laryngologicznej. W 1908 roku docelowo z pomocy kliniki mogło skorzystać 100 osób. Dysponowała ona pomieszczeniami operacyjnymi, ambulatorium, specjalistycznymi gabinetami lekarskimi oraz inhalatorium. Klinika okulistyczna została przeniesiona do nowego gmachu w 1909 roku. W krótkim czasie uruchomiono również ambulatorium. W 1910 roku klinika dysponowała 110 miejscami dla chorych. W 1911 roku do użytku oddano również pawilon chirurgiczny oraz budynek dla osób cierpiących na choroby zakaźne. Obydwa oddziały dysponowały 170 miejscami dla chorych. Poza tym uruchomiono również profesjonalną łaźnię z sauną i elektrycznymi urządzeniami do kąpieli leczniczych. Pierwotny budynek szpitala został w tym czasie przebudowany i oddany na potrzeby oddziału wewnętrznego, przy którym utworzono laboratorium analityczne. W latach 1895—1914 funkcje kierowników poszczególnych oddziałów sprawowali: Walter Arendt (dyrektor), Karl Blaumeier, Max Ehrenfried, Waldemar Kunick i Ernst Lubawski. Personel pomocniczy szpitala stanowili pielęgniarze, pielęgniarki, siostry pomocnicze oraz siostry szarytki. Zakład rozbudowywano systematycznie, przed wybuchem I wojny światowej dysponował 555 miejscami

²⁵ M. Sitek: *Szpital Spółki Brackiej w Katowicach* (maszynopis w posiadaniu Biblioteki Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach), s. 1—3.

²⁶ *Der oberschlesische Knappschaftsverein*, brak paginacji.

(oddział chirurgiczny — 149, wewnętrzny — 158, klinika okulistyczna — 147 i klinika laryngologiczna — 101)²⁷.

Lazarety hutnicze. W Katowicach oraz okolicznych miejscowościach powstało również kilka lazaretów hutniczych (Hüttenlazaret). Katowicka placówka, dzięki wsparciu finansowemu rodu Henckel von Donnersmarck, powstała w 1897 roku, dysponowała wówczas 83 miejscami dla chorych. Funkcję kierownika pełnił dr Haase, poza nim w zakładzie zatrudniano 7—10 osób obsługi technicznej. Poza tym szpitale hutnicze utworzono również m.in.: w Józefowcu (1890), ze środków przekazanych przez księcia Hohenlohe, szpital zdolny był pomieścić 70 osób, pracę objęli w nim lekarze Max Köhler i Geisler, w charakterze personelu pomocniczego posługiwały siostry boromeuszki; w Wełnowcu (1890), ze środków wyasygnowanych przez Zakłady Hohenlohego, szpital posiadał 60 łóżek, opiekę nad chorymi sprawował lekarz Max Köhler oraz 5 pielęgniarek; w Dębnie (1906), ze środków przekazanych przez Hutniczą Kasę Chorych (Hüttenkrankenasse), placówka dysponowała 60 miejscami dla chorych; w Roźdzeniu (1908), ze środków przekazanych przez Zakłady Gieschego, szpital posiadał 100 łóżek, opiekę nad chorymi pełnili dr Simon oraz 3—5 osób personelu pomocniczego²⁸.

Szpital św. Elżbiety. Siostry elżbietanki zostały sprowadzone do Katowic z inicjatywy proboszcza Wiktora Schmidta w 1870 roku. Pierwsze przybyłe siostry, Fabiana Ditrich i Alicja Holeczek, zajmowały się przede wszystkim opieką nad chorymi w domach prywatnych. W 1880 roku na potrzeby budowy klasztoru dla sióstr została przekazana parcela przy Friedrichstraße. Ofiarodawcą był sztygar Jurgos z Mikołowa. Prace budowlane zakończono w 1883 roku, w nowym gmachu znalazło lokum 7 sióstr, poza tym przygotowano pomieszczenia dla chorych. Prowizoryczne ambulatorium, składające się z 2 pomieszczeń, przystosowanych na przyjęcie 8—10 pacjentów, zostało uruchomione przy klasztorze Elżbietanek 20 lipca 1884 roku. Określane było jako pokój dla chorych (Krankenzimmer). Posługiwały w nim siostry elżbietanki, którymi kierowała matka przełożona — Fabiana²⁹. Siostry prowadziły również stację opieki doraźnej i opieki domowej. W skali roku z ich pomocy korzystało przeciętnie 200—230 osób³⁰.

Szpital św. Elżbiety (St. Elisabeth Krankenhaus) został otwarty 25 listopada 1897 roku. Inicjatywa budowy szpitala wysunięta została przez matkę przełożo-

²⁷ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 6646, s. 108—109; *Der oberschlesische Knappschaftsverein*, brak paginacji; *Krankenhaus-Lexikon für das Deutsche Reich...*, s. 252; M. Sitek: *Szpital Spółki Brackiej w Katowicach...*, s. 4—5.

²⁸ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 6646, s. 110—111; *Schematismus des Bisthums Breslau und des ihm Annencierten Delegaturbezirk*. Breslau 1920—1922.

²⁹ Liczba sióstr posługujących w szpitalu wzrastała systematycznie. Na przełomie XIX i XX wieku wynosiła 14—21 sióstr, potem aż do 1914 roku utrzymywała się na poziomie 23—29 sióstr. *Schematismus des Bisthums Breslau*. Breslau 1884—1914.

³⁰ APKat., 12/1, sygn. 449, *Niederlassung der Congregation der Grauen Schwestern von der Hl. Elisabeth zu Kattowitz (seit 1875)*, s. 10—106; M. Sitek: *Szpital św. Elżbiety w Katowicach* (maszynopis w posiadaniu Biblioteki Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach), s. 1.

na zgromadzenia elżbietanek — Melchiorę Klammt w 1895 roku. Poleciała ona wybudowanie dwupiętrowego gmachu szpitala publicznego pw. św. Elżbiety. Budowa wymagała znacznych nakładów finansowych, środki na ten cel wyasygnowały władze zakonu, znaczące były również dotacje osób prywatnych. Mając na uwadze administrowanie szpitalem, pracami zakładu, w charakterze organu nadzorczo-kontrolującego, zawiadywały władze zakonne. Szpital posiadał również swoją radę, która spełniała funkcję organu opiniotwórczego. Dyrektor placówki, a jednocześnie ordynator jednego z oddziałów, stanowił organ wykonawczy. Pierwotnie w szpitalu działały 2 oddziały — wewnętrzny i chirurgiczny. Zakład dysponował wówczas 86 miejscami dla chorych (56 dla mężczyzn i 30 dla kobiet). Podzielony był na stację męską i żeńską. Funkcję kierownika szpitala powierzono Richardowi Stillerowi, od 1898 roku — Maxowi Kuntzemu, którego wspomagał asystent Max Mohr. Pierwotnie opiekę nad chorymi sprawowała przełożona, 6 pielęgniarek oraz 10 siostr elżbietanek. Z czasem oprócz lekarzy, pielęgniarek oraz siostr elżbietanek w szpitalu znalazły zatrudnienie siostry operacyjne, laborantki oraz obsługa fizykoterapeutyczna³¹.

Przy Szpitalu św. Elżbiety uruchomiono również punkt szkoleń w zawodzie pielęgniarstwa i felczerskim dla młodzieży zakonnej. Program zakładał zajęcia z zakresu opieki praktycznej oraz wykłady na temat organizacji służby zdrowia. Opiekę merytoryczną nad punktem szkoleń prowadzili lekarze Kuntze, Cembrowski oraz siostra Ligoria Pfützenreiter. W myśl przepisów państwowych z 10 maja 1907 roku adepci kursów mieli prawo do składania egzaminu państwowego w Szpitalu Spółki Brackiej w Katowicach³².

Szpital utrzymywał się z opłat wnoszonych przez chorych, zapisów testamentalnych, darowizn i subwencji. Subwencje władz prowincji wynosiły 1 tys. marek rocznie, natomiast ze strony powiatu — 300 marek. Do szpitala przyjmowani byli wszyscy zgłaszający się, bez względu na przynależność państwową, gminną, wyznanie, zawód i płeć. Pomieszczenia dzieliły się na sale dla chorych I—III klasy. Pobyt chorych reprezentujących III klasę finansowany był z funduszu kas chorych. Koszt dziennej opieki nad chorymi wynosił 1 markę. Nad tą grupą pacjentów opiekę sprawowali wyłącznie lekarze Szpitala św. Elżbiety. Jeżeli natomiast dana dziedzina nie miała specjalisty, powoływano lekarza z miasta, koszty z tym związane ponosił wówczas szpital. Chorzy reprezentujący I i II klasę mieli prawo wyboru specjalistów również spoza szpitala³³.

Praca zakładu oraz siostr, poza opieką szpitalną, obejmowała również opiekę ambulatoryjną, opiekę medyczną i prowadzenie kuchni dla osób ubogich.

³¹ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 6646, s. 104—105; *Krankenhaus-Lexikon für das Deutsche Reich...*, s. 252; M. Sitek: *Szpital św. Elżbiety...*, s. 2—3.

³² S.E. Podolska: *Opieka siostr św. Elżbiety nad chorymi. Zakłady opieki zdrowotnej zamkniętej*. W: *Nasza Przyszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*. Red. A. Schletz. Kraków 1981, s. 239.

³³ *Krankenhaus-Lexikon für das Deutsche Reich...*, s. 252; M. Sitek: *Szpital św. Elżbiety...*, s. 3.

Przy szpitalu działała ponadto apteka zaopatrująca poszczególne oddziały w niezbędne materiały medyczne i specyfiki farmaceutyczne³⁴.

W 1905 roku szpital został przebudowany — utworzono kolejne piętra dla szkoły gospodarczej, internatu oraz ochronki dla dzieci. Powstała także klinika dla kobiet, jako pododdział chirurgiczny. Szpital dysponował wówczas 108 miejscami. Wzrost liczby pacjentów z chorobami płuc, głównie z gruźlicą, w pierwszej dekadzie XX wieku stał się argumentem do specjalizacji szpitala w tej dziedzinie. Zwiększono m.in. liczbę osób poddawanych badaniom rentgenologicznym. Ponadto wykorzystywano w szpitalu nowoczesne wówczas metody lecznicze w zakresie badań metodami fizykalnymi, leczenia z wykorzystaniem ziół, kąpieli świetlnych i hydraulicznych oraz naświetlań lampami kwarcowymi³⁵.

Prowincjalny Zakład Lecznico-Opiekuńczy. Prowincjalny Zakład Lecznico-Opiekuńczy z przeznaczeniem dla dzieci i dorosłych z upośledzeniem umysłowym oraz dzieci z epilepsją został otwarty 28 lutego 1894 roku z inicjatywy Stowarzyszenia dla Ubogich Prowincji Śląskiej (Armenverband der Provinz Schlesien). Zakład ulokowano w budynku przy Augustastraße (obecnie ulica Dąbrówki), należącym do sierocińca Fundacji Cesarza Wilhelma i Cesarzowej Augusty (Kaiser Wilhelm und Augusta Stiftung). Dysponował początkowo 130 miejscami. Koszt opieki nad chorymi wynosił tu 1,3 marki dziennie. W 1897 roku w szpitalu utworzono Zakład Wychowawczy (Erziehungsanstalt) dla dzieci z upośledzeniem umysłowym, liczba dostępnych miejsc została zwiększona do 200. Opiekę medyczną nad chorymi sprawował E. Glaser, wspierany przez personel pomocniczy. Rotacyjnie było to około 13—16 pielęgniarzy i pielęgniarek. Zajęcia edukacyjne dla dzieci prowadzili m.in.: Johannes Wicher, Emil Hain, Adolf Janetzky, Marie Krause i Martha Müller³⁶.

Przytułek dla biedoty miejskiej. W 1904 roku otwarto w Katowicach Przytułek dla Biedoty (Armenhaus), z przeznaczeniem dla osób bezdomnych oraz starszych, pozbawionych opieki ze strony rodziny. W zakładzie przygotowano łącznie 50—60 miejsc dla osób potrzebujących. W kolejnych latach uruchomiono — z myślą o ubogich — również kuchnię miejską (Volksküche), która wydawała około 40 tys. posiłków rocznie, a w 1912 roku — kuchnię mleczną (Milchküche)³⁷.

³⁴ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 7384, Jahres — Berichte der Grauen Schwestern der Hl. Elisabeth in Kattowitz (1899—1905); S. Stach: *Opieka ambulatoryjna nad chorymi i ubogimi w Zgromadzeniu siostr św. Elżbiety w latach 1842—1910*. W: *Nasza Przyszłość...*, s. 278; M. Sitek: *Szpital św. Elżbiety...*, s. 2.

³⁵ M. Sitek: *Szpital św. Elżbiety...*, s. 2; E. Podolska: *Opieka siostr św. Elżbiety nad chorymi...*, s. 232.

³⁶ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 6646, s. 104—105; G. Hoffmann: *Geschichte der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1895, s. 134; *Verwaltungsbericht des Magistrats der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1897, s. 56—57; *Krankenhaus-Lexikon für das Deutsche Reich...*, s. 252; *Adressbuch für Kattowitz*. Kattowitz 1903, s. 21.

³⁷ *Kattowitz seine Geschichte und Gegenwart. Ein Jubiläumsbuch zum 120. Gründungsjahr*. Hrsg. von H. Kistorz. Kattowitz 1985, s. 95.

Prywatne zakłady opieki medycznej. Przełom XIX i XX wieku rozwinął inicjatywę prywatną w zakresie opieki medycznej w Katowicach. Większość lekarzy, poza pracą w szpitalach i stacjach sanitarnych, prowadziła praktyki prywatne, zazwyczaj w miejscu zamieszkania. Niektóre z nich przybrały formę prywatnych zakładów, m.in. klinika internisty i chirurga Martina Cohna, klinika chirurga i ortopedy Martina Laskera, klinika chirurga Stempla, klinika ginekologa Eduarda Preissa, klinika ginekologa i położnika Ernsta Speiera, poliklinika dentysty Bruno Pinkusa, ambulatorium neurologa J. Sachsa oraz Instytut Badań Rentgenologicznych Zehbego. Koszt opieki dziennej w powyższych placówkach wynosił średnio 2—5 marek. Każdy z zakładów zdolny był pomieścić jednorazowo około 10 pacjentów³⁸.

Ambulatoria i stacje opieki doraźnej. Ambulatoria, mające na celu zagwarantowanie mieszkańcom pierwszej pomocy przedmedycznej, funkcjonowały zazwyczaj przy szpitalach. Z uwagi na konieczność objęcia opieką znacznego obszaru aglomeracji śląskiej, tworzono także lokalne punkty pomocy ambulatoryjnej. Doniosłą rolę w ich prowadzeniu odegrały zgromadzenia zakonne sióstr, m.in. boromeuszek (prowadziły punkty ambulatoryjne w Bogucicach, Wełnowcu oraz Rożdżeniu), służebniczek (prowadziły punkt w Dębie), elżbietanek (prowadziły punkt w Katowicach) oraz jadowizanek (prowadziły punkt w Załężu). Punkty ambulatoryjne prowadzone były również pod auspicjami Caritasu, działały m.in. w Katowicach, Piotrowicach, Załężu, Zawodziu i w Dębie³⁹. W 1911 roku w Katowicach otwarto ponadto pierwszy punkt opieki nad noworodkami (Säuglingsstation)⁴⁰. Kolejne punkty opieki z przeznaczeniem dla matki i dziecka powstały na Zawodziu, w Załężu, Ligocie, Dębie i w Bogucicach⁴¹.

Katowickie apteki

Powszechność opieki zdrowotnej oraz wzrost liczby mieszkańców Katowic i okolicznych miejscowości warunkowały konieczność powstawania aptek. Zaj-

³⁸ APKat., 12/1, sygn. 733, Aa betr. die Vereidung, Anstellung pp. der Medizinal — Personen (1836—1919); APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 6646, s. 206—207; sygn. 12956, Medizinalpersonen im Kreise Kattowitz (1910—1911); *Adressbuch für Kattowitz*. Kattowitz 1905—1914.

³⁹ W. Liese: *Wohlfahrtspflege und Caritas im Deutschen Reich*. Deutsch-Österreich, der Schweiz und Luxemburg, M. Gladbach 1914, s. 294—297; APKat., 12/1, sygn. 451, Aa betr. der Genossenschaft der Mägde Mariens in Domb.

⁴⁰ *Kattowitz seine Geschichte und Gegenwart...*, s. 95.

⁴¹ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13114. Dotyczy opieki nad zdrowiem matki i dziecka (1941—1944), brak paginacji; „Rocznik Statystyczny Miasta Katowic za rok 1927” [Katowice] 1928, s. 71.

omawiały się one zaopatrywaniem szpitali i odbiorców indywidualnych w medykamenty, zioła, a nierzadko również w artykuły drogeryjne. Przed I wojną światową w Katowicach czynnych ich było w sumie 15, w tym 5 w centrum miasta⁴².

Apteka Miejska (Stadt-Apotheke)⁴³ przy Friedrichstraße 27 w Katowicach. Pierwsze oficjalne pismo z wnioskiem o otwarcie apteki w Katowicach zostało wystosowane 23 listopada 1853 roku. W wyniku konkursu koncesję na prowadzenie pierwszej w mieście apteki otrzymał 12 marca 1856 roku Gustav Tirpitz (aptekarz I klasy). Pierwotnie mieściła się ona w niewielkim domu przy Friedrichstraße 27, później przeniesiona została na Mühlstraße, następnie ponownie na Friedrichstraße 3.

W 1881 roku właścicielem apteki został Vinzenz G. Barthesel, dnia 16 lutego 1894 roku koncesję na jej prowadzenie otrzymał Wilhelm Köhn. Zatrudniał w aptece pomocników: Wilhelma Niklenza, Salo Pinkusa, Josepha Peysera i Eugena Likindera, oraz praktykantów: Georga Klukowa, W. Schindlera, Georga Krondowskiego i Georga Bodlanskiego.

Kolejnym właścicielem, zgodnie z koncesją z 19 czerwca 1899 roku, został Salo Pinkus. Apteka za jego czasów była określana również mianem Apteki na Rynku (Markt-Apotheke). W 1913 roku Pinkus posługiwał się pieczętą Apteki Miejskiej — Laboratorium Chemiczne (Stadt-Apotheke/Chemisches Laboratorium). Zatrudniał pomocników: Juliusa Wohlauera, Eugena Rönigsfeldta, Kurta Waihsa, Hugo Borka, Paula Gomolkę, Kurta Wachsmanna, Mieczysława Kubńskiego, Antona Murawskiego, Georga Kloeffa i Fritza Gollnicka oraz praktykantów Kurta Rippina, Alfonsa Hantke, Fritza Schlesingera i Guido Keisera.

Apteka pod Orłem (Adler-Apotheke)⁴⁴ przy Friedrichstraße 8 w Katowicach. Koncesja na prowadzenie apteki została wydana 15 sierpnia 1875 roku. Pierwszym jej zarządcą był Casimir Ledki. Została otwarta 1 sierpnia 1876 roku w pomieszczeniach Zipsschen Haus przy Friedrichstraße 8. Ledki zatrudniał Adolfa Leschika i Juliusa Wańka (1876—1884), później Markusa Schneidera i Adalberta Ratajskiego (1885—1886).

⁴² W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens*. „Beihefte zum Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelm Universität zu Breslau“. Bd. 5. Würzburg 1966; *Adressbuch der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1903—1914.

⁴³ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13280, Errichtung einer Apotheke in Kattowitz (1885—1882), s. 1—539; sygn. 13287, Stadt-Apotheke in Kattowitz (1910—1921); sygn. 13281, Angelegenheiten der Apotheke in Kattowitz (1882—1899), s. 504—532, 728—759; sygn. 13282, s. 3—42, 336—367, 527—555, 736—765; W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens...*, s. 446—447; D. Moska: *Apteki i aptekarstwo w autonomicznym województwie śląskim...*, s. 108.

⁴⁴ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13283, Adler Apotheke in Kattowitz; sygn. 13280, s. 592—601; sygn. 13281, s. 19—345, 666—697 i 858—899; sygn. 13282, s. 293—324, 559—589, 633—662; sygn. 13174, Apotheken (1904—1906), s. 21—22; W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens...*, s. 447; D. Moska: *Apteki i aptekarstwo w autonomicznym województwie śląskim...*, s. 108.

W 1886 roku, po śmierci Ledkiego, apteka — za zgodą jego żony Heleny Ledki — przeszła w ręce Władisłausa Niemierowicza, który zatrudnił Maxa Durschläga. Dnia 14 sierpnia 1888 roku koncesję na prowadzenie apteki otrzymał dr Wilhelm Bruno Grosser, który zatrudnił aptekarza Heinricha Sachsa oraz pomocników: Paula Hüge i Marcela Bujasiewicza.

Z dniem 10 października 1888 roku właścicielem apteki został Leopold Herzberger. W aptecę pracował jego syn, z wykształcenia aptekarz — Hugo Herzberger, do którego apteka należała od 1892 roku. W tym czasie w aptecę pracowali m.in.: Julius Waniek, Vinzent Bojonski, Paul Zilian, Paul Balcerek, Alfred Schmidt, Wilhelm Wagner, Alfons Wojciech, Willy Borinski i Kuno Habritz.

W grudniu 1896 roku apteka przeszła w ręce Franza Steinitza. Do I wojny światowej personel zakładu stanowili aptekarze Fritz Wicher i Friedrich Klichr, pomocnicy: Abraham Heppnes, Siegfried Arthur Richter, Jakub Fischer, Fitzek, Max Lomnitz, Ephraim Autkowitz, Richard Lux, Wilhelm Neubauer, Emil Proskauer i Amandus Engleiz, oraz praktykanci: Leo Stein, Max Macuga, Hermann Bauer, Carl Steger, Georg Fürst i Werner Radmann.

Apteka Cesarza Wilhelma (Kaiser Wilhelm Apotheke)⁴⁵ przy Grundmannstraße 29 w Katowicach-Wełnowcu. Pierwszym właścicielem koncesji na prowadzenie apteki, która miała przyjąć nazwę Kaiser-Wilhelm-Apotheke, został 27 kwietnia 1893 roku Hugo Mutzhaus. Zmarł jednak tuż przed jej otwarciem. 23 października 1894 roku prawa do niej nabył Gustav Wolff. Zatrudnił on w aptecę pomocników: Valeriana Bauera, Karla Baslera i Augusta Hayna.

W 1902 roku zmieniono nazwę apteki na Freiherr-Wilhelm-Apotheke, jednak już w sprawozdaniu z 1907 roku na powrót figurowała pierwotna nazwa. W 1906 roku Wolff sprzedał aptekę Wilhelmowi Kochowi, który zatrudnił pomocników: Arthura Rotha, Fritza Gollnicka, Gustava Rosenbauma, oraz praktykanta Erwina Eisnera. W międzyczasie po raz kolejny dokonano zmiany nazwy apteki na Apteka św. Elżbiety (St. Elisabeth-Apotheke), zajęła ona lokal przy Grundmannstraße 38. Z dniem 7 marca 1912 roku Koch przekazał prawo własności Ernstowi Tropłowiczowi. Ten zatrudnił z kolei pomocników: Erwina Lisnera i Curta Gimpetera, oraz praktykanta Helmuta Witta. W tym samym roku przeszła w ręce Rudolpha Goretzkiego, który pozostał jej właścicielem do I wojny światowej.

Apteka Nowomiejska (Apotheke zur Neustadt)⁴⁶ przy Sachsstraße 2 (obecnie ulica Mikołowska i Augustyna Kordeckiego) w Katowicach. Pierw-

⁴⁵ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13281, s. 404—492, 610—665, 800—834; sygn. 13282, s. 213—244, 409—440, 595—625, 772—805; sygn. 13285, Kaiser Wilhelm Apotheke in Kattowitz (1912—1922); W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens...*, s. 447—448; D. Moska: *Apteki i aptekarstwo w autonomicznym województwie śląskim...*, s. 108.

⁴⁶ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13282, s. 87—110, 258—290, 473—504, 696—726; sygn. 13174, Apotheken (1904—1906), s. 21—22; W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens...*, s. 448; D. Moska: *Apteki i aptekarstwo w autonomicznym województwie śląskim...*, s. 108.

szym właścicielem apteki, zgodnie z umową koncesyjną z 25 maja 1900 roku, był Anton Gelinski. Zatrudniał on w aptece pomocników: Ladislausa Wicherskiego, Josefa Hosta oraz Fritza Gollnicka. Po śmierci właściciela, w 1907 roku, prawa do apteki przeszły na jego żonę Annę. Ta przekazała zarząd nad apteką Carlowi Gaydzie. W 1914 roku aptekę przeniesiono na Beatestraße 9.

Apteka św. Jana (Johannes-Apotheke)⁴⁷ przy Johannesstraße 10 (obecnie ulica św. Jana) w Katowicach. Koncesja na prowadzenie apteki została wydana 11 lipca 1911 roku. Pierwszym właścicielem apteki był Ferdinand Sosna. Zatrudniał w aptece pomocników, m.in.: Antona Koziorowskiego, Hansa Schulza i Hugo Schwarzera, oraz praktykanta Ludwiga Kreschllera. Zgodnie z dokumentacją, 10 grudnia 1913 roku zarządcą apteki został Braunschweig.

Apteka Ojców Bonifratrów (Apotheke der Barmherzigen Brüder)⁴⁸ przy Kaiser Augustastraße 56 (obecnie ulica Szczęśliwa) w Bogucicach. Koncesja na prowadzenie apteki w Bogucicach została wydana w 1874 roku. Funkcję aptekarza pełnił wówczas ojciec Matariusz Berlid. Apteka funkcjonowała jako placówka przyszpitalna (Krankenhausapotheke), prowadzona przez braci zakonnych. W latach 1900—1918 jako osoby zarządzające apteką wymieniani są bracia Macarius Gerlich oraz Isidor Ottawa.

Apteka zajmowała się nie tylko wyrobem leków dla potrzeb szpitala, ale również dla mieszkańców. Oprócz tradycyjnych medykamentów bracia zakonnicy wytwarzali eliksir bonifraterski, gorzką wódkę bonifraterską (ze 160 gatunków ziół) oraz likier chartreuse. W aptece wykonywano również analizy moczu i krwi, szpital nie dysponował bowiem własnym laboratorium.

Apteka pod Aniołem (Engel-Apotheke)⁴⁹ przy Eichenstraße (obecnie ulica Dębowa) w Dębie. Koncesja na prowadzenie apteki została wydana 25 czerwca 1905 roku. Pierwszym właścicielem apteki był Emil Mappes. Została ona wybudowana na gruncie należącym do Anny Ilestmann. Mappes kierował apteką

⁴⁷ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13284, Johannes Apotheke in Kattowitz (1910—1919); W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens...*, s. 448; D. Moska: *Apteki i aptekarstwo w autonomicznym województwie śląskim...*, s. 108.

⁴⁸ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13282, Angelegenheiten der Apotheke in Kattowitz (1899—1909), s. 688; sygn. 13538, Dispensieranstalt der Barmherzigen Brüder in Bogutschütz (1881—1918); M.M. Łobozek: *Klasztor i szpital Bonifratrów pod wezwaniem Świętych Aniołów Stróżów w Katowicach*. Katowice—Bogucice 1999, s. 63—65; Idem: *Apteki bonifratrów na Śląsku...*, s. 41—54; L. Czajkova: *Szpital OO. Bonifratrów...*, s. 109; M. Sitek, K. Wilk: *Szpital OO. Bonifratrów...*, s. 2; W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens...*, s. 449.

⁴⁹ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13225, Apotheke in Domb (1905—1920); sygn. 13175, Apotheken (1907—1910), s. 23; D. Moska: *Apteki i aptekarstwo w autonomicznym województwie śląskim...*, s. 107; W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens...*, s. 449.

do 1918 roku. W aptecę zatrudniał m.in. pomocnika A. Gensa oraz praktykantów Georga Vogla i Karla Srahego.

Apteka Szczęść Boże (Glückauf-Apotheke)⁵⁰ przy Luisenstraße 1 (obecnie ulica Łużycka) w Dąbrówce Małej. Koncesja na prowadzenie apteki w Dąbrówce Małej została wydana 16 listopada 1907 roku. Właścicielem apteki — do 1914 roku włącznie — był Richard Filor.

Apteka na Giszowcu (Apotheke zu Gieschewald)⁵¹ przy Zielmannstraße 29 w Giszowcu. Z uwagi na rozwój kolonii Giszowiec na początku XX wieku pojawiła się konieczność utworzenia apteki, najbliższa znajdowała się bowiem na Załężu i była oddalona o 5 km. W 1911 roku do rejencji w Opolu skierowano wniosek o utworzenie tzw. apteki domowej (Hausapotheke), w pomieszczeniach należących do lekarza bractwa górniczego — Möschlera.

Rejencja zaproponowała jednak utworzenie apteki filialnej na terenie Giszowca lub pobliskiego Janowa. Koncesję na prowadzenie apteki otrzymało 14 sierpnia 1912 roku małżeństwo Valentin i Hedwig Bauerowie. W latach 1913—1914 w aptecę pracowali Walter Goretzki i Georg Heisler. Apteka została zamknięta 17 sierpnia 1914 roku. Opiekę medyczną nad mieszkańcami przejęli wówczas dr Möschler i dr Paul Krebs oraz aptekarz z Apteki św. Barbary na Zawodziu.

Apteka św. Jadwigi (St. Hedwig Apotheke)⁵² przy Bahnhofstraße 6 (obecnie ulica Dworcowa) w Ligocie-Panewnikach. Koncesja na prowadzenie apteki została wydana 8 września 1906 roku. Właścicielem apteki, do 1914 roku włącznie, był Bogusław Jabłonowski. W 1912 roku apteka zmieniła nazwę na: Apteka pod Koroną (Kronnenapotheke), została wówczas przeniesiona na ulicę Franciszkańską 25.

Apteka w Roźdzeniu (Apotheke zu Rosdzin)⁵³ przy Schulstraße 24 (obecnie ulica Szkolna) w Roźdzeniu-Szopienicach. Pierwsza apteka w Roźdzeniu była apteką filialną Stadtapotheke w Mysłowicach. Koncesję na jej powstanie wydano 30 października 1869 roku. Jednostką samodzielną stała się 18 września 1873 roku.

Jej pierwszym właścicielem był Albert Schulz, po jego śmierci, 16 listopada 1873 roku, koncesję otrzymał Max Viktor Schulz. Zmarł jednak wkrótce po

⁵⁰ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13230, Apotheke in Eichanau (1907—1918); sygn. 13175, s. 25; W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens...*, s. 444.

⁵¹ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13238, Zweigapotheke in Nikischacht (1911—1921); W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens...*, s. 445; D. Moska: *Apteki i aptekarstwo w autonomicznym województwie śląskim...*, 107.

⁵² W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens...*, s. 450; D. Moska: *Apteki i aptekarstwo w autonomicznym województwie śląskim...*, s. 109.

⁵³ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13474, Errichtung einer Apotheke zu Rosdzin (1867—1913); sygn. 13174, s. 25—26; W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens...*, s. 462; D. Moska: *Apteki i aptekarstwo w autonomicznym województwie śląskim...*, s. 110.

przejęciu apteki — w 1874 roku. Kolejnym właścicielem został 7 stycznia 1874 roku Rudolph Gräfe, który do 1872 roku pełnił funkcję prezydenta zarządu Centralnego Stowarzyszenia Niemieckich Aptekarzy. Później jako właściciel apteki niestrudzenie działał na rzecz rozwoju lokalnego aptekarstwa na Górnym Śląsku. W latach 1874—1913 w aptece zatrudnieni byli aptekarze, m.in. August J. Krajewski, Moritz Löventaun, Walter Goretzki i Karl Ballavin, pomocnik Gerhard Gräfe oraz praktykant Valentin Dziadek.

Apteka Przemysłowa (Industrie-Apotheke)⁵⁴ przy Moltkeplatz 34 w Załężu. 10 maja 1912 roku podjęto decyzję o utworzeniu apteki filialnej w Załężu. Koncesję na jej prowadzenie 13 czerwca 1912 roku otrzymał właściciel apteki w Dąbie — E. Mappes. Funkcję zarządcy powierzył on Ignazowi Palczewiczowi.

Apteka św. Barbary (St. Barbara-Apotheke)⁵⁵ przy Kaiser-Wilhelm-Straße 33 (obecnie ulica 1 Maja) na Zawodziu. Na Zawodziu funkcjonowała początkowo apteka filialna, o czym świadczy dokument z 27 października 1896 roku, mówiący o jej otwarciu.

Utworzenie samodzielnej apteki nastąpiło na mocy decyzji z 7 października 1897 roku. Pierwszym właścicielem nowej apteki został Valentin Bauer. W 1909 roku przeniósł jej siedzibę do pomieszczeń przy Barbara Straße 1. Po jego śmierci w 1912 roku prawa do niej przejął syn — Erwin Bauer. Wówczas też apteka po raz kolejny została przeniesiona na Kaiser-Wilhelm-Straße 1 (obecnie ulica Krakowska 46).

W latach 1898—1914 w aptece pracowali aptekarze, m.in.: Carl Schultzig, Julius Waniek, Eduard Popke, Otto Sandmann i Georg Geisler, oraz praktykanci: Georg Waluszyk, Willy Böhm i Joseph Knitel. Zarządcą apteki, począwszy od 1910 roku, był Schlesinger.

Poza wyżej wymienionymi w Katowicach działały jeszcze 2 apteki: Apteka Lecznicy Brackiej, wzmiankowana w dokumentach, począwszy od 1895 roku, oraz Apteka prywatna Nathana Rosenberga, wzmiankowana w latach 1909—1910. Mieściła się ona w mieszkaniu prywatnym przy Beatestraße 22 (1909) oraz przy Blücherplatz 8 (1910)⁵⁶.

⁵⁴ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13522, Zweig — Apotheke in Zalenze (1912—1921); W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens...*, s. 450.

⁵⁵ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13526, Apotheke in Zawodzie (1897—1918); sygn. 13174, s. 23—24; W. Brachmann: *Beiträge zur Apothekengeschichte Schlesiens...*, s. 450; D. Moska: *Apteki i aptekarstwo w autonomicznym województwie śląskim...*, s. 108.

⁵⁶ *Adressbuch für Kattowitz*. Kattowitz 1909, s. 22; *Adressbuch für Kattowitz*. Kattowitz 1910, s. 23.

Kolumna Sanitarna Czerwonego Krzyża

Inicjatywa utworzenia Kolumny Sanitarnej w Katowicach⁵⁷, działającej jako jednostka współpracująca z organizacją Czerwonego Krzyża, została podjęta w lutym 1899 roku przez radcę sanitarnego dr. Waltera Arendta. Pierwsze ćwiczenia praktyczne, przeprowadzone 1 marca 1899 roku, pod kierunkiem Arendta i pierwszego przewodniczącego katowickiej kolumny — Nathana Wichera, zgromadziły grupę 50 mężczyzn⁵⁸.

Statut katowickiej Kolumny Sanitarnej został opublikowany 1 kwietnia 1899 roku, stąd też ta data podawana jest również jako dzień utworzenia katowickiej jednostki⁵⁹. W 1906 roku funkcję lekarza naczelnego kolumny objął radca sanitarny dr Salomon Proskauer. Wtedy również po raz pierwszy w dziejach organizacji zaczęto oficjalnie przyjmować i kształcić kobiety⁶⁰. Rekrutowały się one głównie spośród członkiń Stowarzyszenia Kobiet w Katowicach (*Vaterländische Frauen-Verein*), współpracującego od dawna z katowicką kolumną. Cele programowe stowarzyszenia koncentrowały się na finansowaniu opieki dla osób biednych i chorych, rzeczowej pomocy świątecznej dla mniej posiadających oraz patronowaniu sierocińcowi⁶¹. Pierwsze dane odnośnie do liczby członków Kolumny Sanitarnej w Katowicach pochodzą z 1913 roku, w jej skład wchodziło wówczas 121 mężczyzn.

Ćwiczenia Kolumny Sanitarnej odbywały się raz w tygodniu — w środy od godziny 20 w gmachu miejskiej sali gimnastycznej przy Grundmannstraße 42. Poza ćwiczeniami członkowie Kolumny Sanitarnej odbywali szkolenia i spotkania o charakterze teoretycznym w lokalu browaru książęcego przy August Schneiderstraße 8. Kolumna Sanitarna dysponowała wówczas 8 noszami do ce-

⁵⁷ W 1894 roku utworzono Kolumnę Sanitarną w Wirku, jej przewodniczącym został lekarz sztabowy Karl Seiffert z Bytomia. Obszar działania Kolumny Sanitarnej wyznaczał teren pomiędzy miejscowościami Wirek a Huta Pokój. Kolumna Sanitarna w Wirku obejmowała 12 pomniejszych kolumn, m.in. w: Bytomiu, Królewskiej Hucie, Siemianowicach, Mysłowicach, Roźdzeniu-Szopienicach, Szarleju, Załężu i Katowicach. Dwie ostatnie kolumny sanitarne podlegały bezpośrednio pod Bytom. Liczba członków we wszystkich 12 kolumnach sanitarnych wynosiła około 250 mężczyzn. *Aus den Kooperationen*. „Der Deutsche Kolonnenführer“ 1902, nr 20, s. 201.

⁵⁸ H. Hanig: *25. Jahre Sanitätskolonne vom Roten Kreuz bzw. Deutscher-Samariter-Verein Kattowitz*. Kattowitz 1924, s. 6.

⁵⁹ H. Jaehn: *Taschen-Jahrbuch und Rangliste für die freiwilligen Sanitätskolonnen und Genossenschaften freiwilliger im Kriege vom Roten Kreuz der Provinz Schlesien*. Jg. 1. Breslau 1913, s. 30.

⁶⁰ H. Hanig: *25. Jahre Sanitätskolonne...*, s. 7.

⁶¹ *Schlesien. Kattowitz*. „Das Rote Kreuz Central-Organ für die Deutschen Wohlfahrts- und Wohltätigkeitsbestrebungen“ 1904, nr 13, s. 288; 1904, nr 22, s. 518; 1906, nr 12, s. 376, nr 16, s. 415.

łów ćwiczeniowych⁶². W 1914 roku oprócz dr. Salomona Proskauera wzmiankowany jest również jego zastępca – lekarz sztabowy marynarki wojennej dr Halbay. Liczba członków Kolumny Sanitarnej wzrosła do 146 osób. W 1914 roku wymieniany jest także samodzielny oddział żeński kolonii (Helferinnen Abteilung), działający pod kierunkiem żony burmistrza Katowic — Marii Pohlmann. Liczył on wówczas 108 członkiń⁶³.

Działalność charytatywna w Katowicach

Opieka społeczna w Katowicach aż do początków XX wieku nie miała charakteru zinstytucjonalizowanego. Kompetencje w tym zakresie przynależały Komisji ds. Ubogich (Armenausschuß), która składała się z 2 przedstawicieli magistratu, 4 radnych miejskich, przewodniczących poszczególnych dzielnic miasta oraz lekarza, zajmującego się osobami ubogimi (Richard Holtze i Emanuel Glaser). Oprócz powyższej komisji funkcjonował również Urząd ds. Sierot (Waisenamt), w skład którego wchodził przedstawiciel komisji oraz 4 posługujących w mieście duchownych. Komisja opieką otaczała początkowo biednych i bezdomnych, rozwój miasta determinował jednak zwiększenie zakresu działań. Komisja objęła opieką stopniowo również bezrobotnych oraz rodziny źle sytuowane pod względem materialnym. Komisje dzielnicowe zajmowały się m.in. rozdziałem środków materialnych, przeznaczanych na ten cel z budżetu miasta, organizowały również inne formy opieki doraźnej w postaci jadłodajni dla ubogich. Przewodniczący dzielnic zobowiązani byli do dostarczenia urzędowi miejskiemu miesięcznego sprawozdania o stanie liczbowym podopiecznych objętych opieką. Celem opieki bezpośredniej zaprowadzono w niektórych dzielnicach cotygodniowe wizyty w domach tychże osób, co miało umożliwić lepszą orientację w potrzebach podopiecznych. Społecznie funkcję tę wypełniali emeryci i renciści. 2 lipca 1900 roku utworzono Wydział Opieki dla Osób Niepełnoletnich (Fürsorge Minderjähriger)⁶⁴.

W kwietniu 1904 roku opiekę społeczną zorganizowano zgodnie z systemem elberfeldzkim (Elbenfelder System)⁶⁵. Wyodrębniono 14 dzielnic dla osób

⁶² H. Jaehn: *Taschen-Jahrbuch und Rangliste...*, s. 30.

⁶³ H. Jaehn: *Taschen-Jahrbuch und Rangliste für die freiwilligen Sanitätskolonnen und Genossenschaften freiwilliger im Kriege vom Roten Kreuz der Provinz Schlesien*. Jg. 2. Breslau 1914, s. 38.

⁶⁴ *Verwaltungsbericht des Magistrats der Stadt Kattoiwitz*. Kattowitz 1897, s. 56—57; *Verwaltungsbericht des Magistrats der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1902, s. 82—84.

⁶⁵ *Elberfelder System* związany był z procesem zinstytucjonalizowania opieki społecznej. Podstawy systemu zostały nakreślone około 1850 roku. Główne założenia koncentrowały się

ubogich. Dla wszystkich dzielnic została zatrudniona 1 pielęgniarka (Gemein-deschwester), zajmująca się wyłącznie opieką i pielęgnacją ludzi biednych. Zadania opieki społecznej wspierało wielu mieszkańców aktywnych w tzw. Służbie Opieki nad Ubogimi i Sierotami (Dienst der Armen- und Waisenpflege) na zasadzie wolontariatu. Liczba współpracowników w kolejnych latach wzrastała, w 1904 roku wynosiła 94 opiekunów (Armenpfleger), w 1906 roku — 162. Z myślą o ubogich w maju 1904 roku otwarto przytułek (Armenhaus) na gruntach Schwellenbeiz. Był przeznaczony dla dzieci oraz osób dorosłych, jednorazowo mogło z niego skorzystać około 100 osób⁶⁶. W lutym 1907 roku została otwarta miejska kuchnia dla ubogich przy Holteistraße 20 (obecnie ulica Wojewódzka). Środki na finansowanie instytucji pochodziły nie tylko z budżetu miasta, ale również z dotacji mistrza budowlanego Roberta Zimmermanna oraz radcy sanitarnego Adolfa Berlinera. Wydawaniem posiłków zajmowały się kobiety działające w miejskich stowarzyszeniach żeńskich, łącznie około 50 osób. Pracowały na zasadzie rotacyjnej⁶⁷.

Miasto ze środków publicznych nie było jednak w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb rozwijającej się aglomeracji. Zadanie to przejęły na siebie stowarzyszenia i organizacje charytatywne. 24 listopada 1874 roku w Katowicach ukonstytuowało się Stowarzyszenie Kobiet Miasta Katowice (Frauenverein der Stadt Kattowitz). Zgodnie ze statutem, jego zadania koncentrowały się na pomocy osobom biednym i chorym; wychowywaniu i edukowaniu dzieci w celu podniesienia poziomu rozwoju społecznego; krzewieniu zasad porządku publicznego i przekazywaniu tradycji i kultury. Stowarzyszenie realizowało cele statutowe m.in. przez materialne wsparcie ludności podczas epidemii, prowadzenie kuchni dla ubogich (Suppenanstalt), zaopatrywanie ubogich, przede wszystkim dzieci, w odzież.

W 1881 roku z inicjatywy stowarzyszenia została powołana do życia Fundacja Cesarza Wilhelma i Cesarzowej Augusty (Kaiser Wilhelm August-Stiftung), która zadania swoje koncentrowała na pracy opiekuńczej względem dzieci będących w stanie obowiązku szkolnego. Łącząc zadania statutowe z zadaniami fundacji, stowarzyszenie podjęło działania zmierzające do utworzenia w Katowicach zakładu opiekuńczo-wychowawczego dla dzieci potrzebujących (Kinderpflegungs- und Erziehungs-Anstalt), które nie ukończyły 14. roku życia. Przewidywano, że sierociniec będzie prowadzony dla około 50 dzieci. Majątek

wokół: 1) dostosowania zadań opieki społecznej do warunków aglomeracji uprzemysłowionej przez decentralizację sposobu zarządzania dostępnymi środkami materialnymi i utworzenie deputacji dzielnicowych ds. ubogich; 2) pozyskanie dla celów realizacji zadań opieki zdrowotnej wolontariuszy, w tym również kobiet, celem obniżenia kosztów ogólnych; 3) stworzenie systemu „pomocy dla samopomocy”, wspierano tych, którzy aktywnie wykorzystywali środki pomocowe. System pilotażowo wprowadzono w Elberfeld w 1853 roku. Zob. G. Deimling: *150 Jahre Elberfelder System. Ein Nachruf*. Wuppertal 2003, s. 46—57.

⁶⁶ *Verwaltungsbericht des Magistrats der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1906, s. 87.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 92—93.

katowickiego zakładu, na który złożył się kapitał katowickiego stowarzyszenia kobiet, dotacja fundacji z Berlina oraz wsparcie finansowe władz miejskich i korporacji dla ubogich, wynosił 15 tys. marek. Ośrodek otworzył podwoje dla dzieci 1 października 1881 roku. W skład zarządu sierocińca weszły m.in.: Marie Rüppel, Elise von Aurich, Flora Sachs, Mathilde Seidel, Bertha Färber i Anna Tyrol. Początkowo placówka działała w pomieszczeniach wynajmowanych, pod kierunkiem panny Kutschory z Gliwic, którą zastąpiła diakonisa z Samariter-Ordens-Stift — Elisabeth Helbing. W 1882 roku do pracy z dziećmi skierowano kolejną diakonisę — Dorę Kussat⁶⁸. W następnych latach liczba dzieci będących pod opieką fundacji zmniejszała się, wynosiła przeciętnie 6—15 dzieci.

Na terenie Katowic dzieci korzystały również z innych form opieki, tj. z sierocińca w Bogucicach⁶⁹ oraz świetlicy przy domu diakonis gminy ewangelickiej. Miasto finansowało również pobyty dzieci w rodzinach zastępczych, objętych nadzorem pracownic społecznych. We wrześniu 1905 roku została utworzona również świetlica miejska (Kinderhort), która znalazła lokum w budynku usytuowanym przy szkole ludowej na Augustastraße. Do dyspozycji dzieci oddano 2 pomieszczenia do zajęć, kuchnię i zaplecze. Z budżetu miasta wyasygnowano środki na pokrycie kosztów utrzymania zakładu. Świetlica była przeznaczona dla dzieci niepodlegających obowiązkowi szkolnemu, które z uwagi na pracę zawodową rodziców pozostawały bez opieki. Przeciętnie ze świetlicy korzystało 15—25 dzieci. Przyjęcie następowało na podstawie opinii lekarskiej oraz konsultacji z organami urzędowymi i stowarzyszeniami wyznaniowymi, zajmującymi się pracą wśród ubogich. Świetlica gwarantowała dzieciom codzienną kąpiel oraz 4 posiłki. Wieczorem dzieci były odbierane przez rodziców lub przewożone do domów w wózkach. W świetlicy dzieci starsze zajmowały się pracami ręcznymi, młodsze poświęcały czas na zabawę. Funkcję kierowniczką świetlicy pełniła Marie Kupke⁷⁰.

Gmina ewangelicka w Katowicach prowadziła również inne działania, mające na celu wsparcie osób potrzebujących i chorych, co wynikało ze statutów,

⁶⁸ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 7385, Kaiser Wilhelm Augusta Stiftung. Waisenheim Kattowitz, s. 12—22, 23, 112.

⁶⁹ Sierociniec w Bogucicach (Rettungs- und Waisenheim) otworzył podwoje 26 marca 1858 roku. Inicjatorem utworzenia zakładu był wspomniany proboszcz Markiefka. Oficjalnie zakład otrzymał nazwę Fundacji dla Sierot pod wezwaniem Matki Boskiej Bolesnej (Waisenstift zur Schmerzhafte Mutter Gottes). Początkowo w sierocińcu przebywało zaledwie 6 dzieci, którymi opiekowały się siostry boromeuszki, a od 1886 roku siostry jawdziżanki (zajmowały się również opieką nad niemowlętami oraz dziećmi specjalnej troski na terenie parafii). Zakład miał charakter koedukacyjny, dzieci przebywały w nim do 14. roku życia. W 1906 roku przy sierocińcu utworzono również szkołę specjalną. Liczba dzieci wzrastała systematycznie, pod koniec XIX wieku wynosiła około 100. Przyczyniały się do tego epidemie cholery, tyfusu i gruźlica. L.A. Kaegler: *Die Armenanstalten...*, s. 103—106; K. Domagała: *Fundacja opiekuńczo-wychowawcza im. ks. Leopolda Markiefki. W: Parafia bogucicka...*, s. 208—215.

⁷⁰ *Verwaltungsbericht des Magistrats der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1906, s. 89—90.

działających w niej stowarzyszeń. Były to m.in. Fundacja Gustava Adolfa (Gustav Adolf Stiftung), której dochody ze składek członków przekazywane były na dzieła miłosierdzia, tj. dożywianie ubogich, skierowane do członków gminy ewangelickiej; Ewangelickie Stowarzyszenie Mężczyzn i Stowarzyszenie Młodzieżowe (Evangelischer Männer- und Jünglings-Verein) organizowało spotkania i wykłady poświęcone tematyce profilaktyki zdrowia, zbierało środki finansowe na stworzenie hospicjum; Ewangelickie Stowarzyszenie Opieki nad Chorymi (Evangelischer Krankenpfleger Verein) prowadziło opiekę wśród chorych gminy ewangelickiej w postaci stacji pomocy doraźnej, obsługiwanej przez diakonisy; Ewangelickie Stowarzyszenie Kobiet i Młodzieży Żeńskiej (Evangelische Frauen- und Jungfrauen Verein) zajmowało się pomocą i opieką nad ubogimi i chorymi gminy ewangelickiej oraz zbierało środki finansowe celem wysyłania potrzebujących i chorych dzieci na pobyty kuracyjne w Jastrzębiu Zdroju; oraz Fundacja Tabeastift, która zajmowała się opieką nad starszymi przedstawicielkami gminy⁷¹. Na przełomie XIX i XX wieku z inicjatywy gminy ewangelickiej utworzono i prowadzono szereg zakładów o charakterze socjalnym i medycznym: hospicjum, dom starców, ochronkę dla dzieci oraz 3 stacje opieki doraźnej dla ubogich. Wśród najuboższych posługę pełniły diakonisy, realizujące dzieło Matki Ewy Tiele Winckler, świadcząc pomoc medyczną i sanitarną⁷².

Ofertę opieki społecznej w mieście uzupełniały również działania gminy żydowskiej. Pomoc charytatywna była udziałem stowarzyszeń, m.in.: Izraelickiego Stowarzyszenia Kobiet (Israelitischer Frauenverein), które w myśl statutu wspierało materialnie i rzeczowo kobiety i dziewczęta, ze szczególnym uwzględnieniem wdów i sierot; Izraelickie Stowarzyszenie Panien (Israelitischer Jungfrauen-Verein) koncentrowało się na zaopatrywaniu w odzież dzieci z rodzin o niskim statusie materialnym oraz wspieraniu tychże w okresie świątecznym przez zapewnienie środków na zakup żywności; Stowarzyszenie Pomocy Ubogim (Armenverein), które wspierało ubogich mieszkańców żydowskiej gminy w Katowicach i spoza miasta; Stowarzyszenie Pielęgnacji Chorych i Pogrzebowe (Krankenpfleger- und Beerdigungsverein), które miało na celu prowadzenie nadzoru i odwiedzin osób chorych i umierających, a po śmierci organizowanie zwyczajowych ceremonii pogrzebowych, zgodnie z obrządkiem żydowskim; stowarzyszenie przeznaczało również środki finansowe na

⁷¹ H. Voß: *Aus der Geschichte der evangelischen Gemeinde Kattowitz. Festgabe zur 50-jährigen Jubelfeier der Kirche*. Swinna—Kattowitz 1908, s. 49—51; *Verwaltungsbericht des Magistrats der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1902, s. 113; R. Schneider: *Der Schlesische Gustav Adolf-Verein und Polnisch-Oberschlesien*. „Evangelisches Gemeindeblatt für Polnisch Oberschlesien. Kirche und Heimat“ 1932, nr 20.

⁷² T. Schurmann: *Działalność charytatywna Kościoła ewangelickiego na terenie Katowic*. W: *Dzieje medycyny i działalności charytatywnej na terenie Katowic*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, 197—203.

zakup lekarstw i opiekę nad ubogimi; Izraelickie Stowarzyszenie Pomocy (Israelischer Unterschützungsverein) i Stowarzyszenie Przeciwno Żebractwu po Domach (Verein gegen Hausbettelei) miały na celu zminimalizowanie problemu żebractwa szerzącego się z uwagi na rotację ludności w rejonie nadgranicznym. O dofinansowanie z puli budżetu stowarzyszenia mogli starać się przybyli do Katowic z pobliskich terenów — Galicji i Polski — przedstawiciele wyznania żydowskiego. Gmina żydowska współfinansowała z budżetu również wynagrodzenie lekarza dla osób ubogich, wspierała finansowo biednych, w postaci dopłat do czynszu i zakupu potrzebnych sprzętów⁷³.

Z zamysłem pomocy ubogim i chorym w Katowicach działało kilka fundacji, które utworzone zostały dzięki hojności osób prywatnych, były to m.in.:

1. Fundacja Friedricha Wilhelma Grundamanna (Friedrich Grundmann'sche Stiftung) założona w 1887 roku. Dysponowała majątkiem w wysokości 1,5 tys. marek, z którego odsetki były przeznaczane na cele kasy dla ubogich oraz kasy Szpitala Miejskiego w Katowicach;

2. Fundacja Eliasa Sachsa (Elias Sachs'sche Stiftung) założona w 1892 roku. Dysponowała majątkiem w wysokości 5 tys. marek. Odsetki były corocznie przekazywane na cele biedoty miejskiej;

3. Fundacja Elise Görke z Głubczyc (Elise Görke Stiftung) założona w 1897 roku. Dysponowała majątkiem w wysokości 12 tys. marek. Odsetki przekazywane były na utrzymanie Szpitala św. Elżbiety w Katowicach;

4. Fundacja Izraela i Rosel Glaserów (Israel und Rosel Glaser'sche Stiftung) założona w 1899 roku. Dysponowała majątkiem w wysokości 10 tys. marek. Odsetki w rocznicę śmierci Glaserów (28 lipca i 29 września) przekazywane były na cele ubogich gminy żydowskiej oraz innych wyznań;

5. Fundacja Roberta Zimmermanna (Robert Zimmermann'sche Stiftung) założona w 1901 roku. Dysponowała majątkiem w wysokości 10 tys. marek. Odsetki były przekazywane na cele ubogich miasta Katowice oraz utworzenie i utrzymanie jadalni;

6. Fundacja Adolfa Berlinera (Adolf Berliner'sche Stiftung) założona w 1906 roku. Dysponowała majątkiem w wysokości 10 tys. marek. Odsetki były przekazywane na utrzymanie jadalni miejskiej. Zamysłem Berlinera było również utworzenie instytucji do walki z alkoholizmem;

7. Fundacja Wilhelma Heuera (Wilhelm Heuer'sche Stiftung) założona w 1913 roku. Dysponowała majątkiem w wysokości 20 tys. marek. Odsetki miały zostać rozdysponowane na utworzenie w Katowicach kuchni dla chorych (Krankenküche) oraz kuchni mlecznej (Milchküche)⁷⁴.

⁷³ J. Cohn: *Historia gminy synagoidalnej w Katowicach na Górnym Śląsku*. Tłum. M. Musioł. Katowice 2004, s. 29, 55—61.

⁷⁴ APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 7580, Armen Foundationen in der Stadt Kattowitz (1878—1918), brak paginacji.

Aneks 1

**Liczba lekarzy, dentystów, akuszek i położnych
w Katowicach (1876—1914)**

Rok	Liczba lekarzy	Liczba dentystów	Liczba akuszek i położnych
1855	1	b.d.	1
1870	3	b.d.	6
1876	5	b.d.	b.d.
1894	11	2	8
1895	4	5	10
1897	7	2	7
1899	9	2	8
1903	15	2	11
1905	28	4	20
1906	33	4	21
1907	31	6	20
1908	34	6	21
1909	31	6	21
1910	31	7	22
1911	30	7	21
1912	32	7	22
1913	29	8	22
1914	37	8	23

Źródło: *Adressbuch für Kattowitz*. Kattowitz 1894—1914; *Handbuch für die Provinz Schlesien*, s. 152; R. Holtze: *Die Stadt Kattowitz. Eine kulturhistorische Studie. Als Festgabe zur Eröffnung des Gymnasiums*. G. Swinna 1871, s. 54—55.

Akuszerki i położne katowickiego powiatu miejskiego i ziemskiego (1878—1920)

Miejscowość	Nazwisko i imię
Baingów	Sappart Agathe, Schmidt Marie
Bogucice	Ligon Sophie, Ksionsyk Franziska, Nytz Josepha
Burowiec	Brzskowski Ernestine
Brynów	Bregulla Marie, Czkański Balbine, Dinter Eva
Bytków	Gwiosda Rosalie, Pietrzyba Marie, Stupin Marie
Dąb	Gaide Maria, Halemba Josephine, Job, Kadzioch Sophie, Ligon, Plutta Anna, Prossowski Florentine, Rais Pauline, Reiss Karoline, Röhricht Marie, Rzymek, Widera, Wilk Josefa, Wüstholtz Emilie
Dąbrówka Mała	Bacia Martha, Brzskowski Albertine, Mrokwa Valeska

Bykowina	Baron Helene, Sonnebrodt Anna
Huta Wilhelmina	Heintze Klara, Jachnel Auguste
Janów	Brnowiak Angelika, Cebulla Anna, Galwas Emma, Mittmann Anna, Rompel Anna, Sussek Hedwig, Werner Franziska, Wienskowski Marie
Józefowiec	Wüstholtz Julie, Widera Pauline
Katowice	Albing Julie, Arian Ernestine, Bahr, Berger, Cholewa, Czech, Czernik, Czempiel Marie, Czyrt Marie, Drzymala, Duda, Fiola, Gatzka, Grella Selma, Großer Klara, Jäckel Ehefrau, Jendritzka Marianna, Jäckel Anna, Josch Julie, Junge Marie, Kandzioch, Kempa, Klapetzka Marie, Klossek Viktoria, Kudelko Emilie, Kuperski Florentine, Langer, Lewandowska, Lorenz, Lux Antonie, Mache Marie, Madla, Marmetschke, Mauthe Marie, Miozga Franziska, Mitreng Marie, Moskwa, Münch Klara, Neliszer, Neumann, Niklas Hedwig, Nobio, Oleszenka, Pappke Marie, Patalong Maria, Pawlitze Gertrud, Pohl, Postrach, Pośpiech Anna, Pyka Sophie, Rapp, Rzymek, Sauerbier Ida, Sauerbier Martha, Schoemintz Anna, Schwarzer Martha, Schwarzkopf Martha, Słota, Sobisz, Sojka, Spitol Marie, Spitol Sofie, Strzempek, Szewioła, Szymkowiak, Thienel, Tkocz, Trzewiczek, Viola Klara, Walkosch, Wallusch Marie, Weltzel Karoline, Wardziochowski Pauline, Wątroba, Wetzel Pauline, Wicher Marie, Wichulla Amalie, Wierhula, Wieschollek, Więchowska, Winkler Anna, Wymysło, Wystrykowski Klara, Zakrzewska, Zapp, Żurek
Katowice-Zamek	Thomas Eva
Nikiszowiec	Wydra Julianne
Piotrowice	Piecha Hedwig, Piechotta Agnes, Symalla Beate
Podlesie-Zarzecz	Smieja Marie
Przelajka	Klimczyk Maria
Roździeń	Adamek Marie, Brzoskowski Albine, Hakuba Julie, Halama Euphemie, Heintze Klara, Kalder Gertrud, Kalder J., Niemietz Elisabeth, Ogan Josefine, Reiser Ida
Szopienice	Heintze, Wozniok Florentine
Wełnowiec	Eckert Marie, Kempa Marie, Klaschka Marie, Waschke, Widera Karoline, Widera Pauline, Wisthog Emilie
Załęże	Hallama Euphemia, Heinze, Jelinek Johanna, Langer Josepha, Lüdicke Hedwig, Mandrys Klara, Marmetschke Marie, Niesporek Auguste, Postrach Marie, Smolka Franziska, Wosnitza Theresia, Wosnitza Josepha
Załęska Hałda	Bregulla Marie, Labus Helene, Heinrich
Zawodzie	Halyna Marie, Jisch Elisabeth, Madla Anna

Źródło: APKat, 12/2, Kreis — Ausschuss zu Kattowitz, sygn. 325, Bezirks Hebammen (26.11.1878—2.05.1920); AP Pszczyna, 17/53, Archiwum Książąt Pszczyńskich, sygn. VIII — 1332, Hebammenbezirk Petrowitz (1906—1907), s. 1, 66, 81; sygn. VIII — 1333, Hebammenbezirk Podlesie (1906—1907); APOp., Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13063, Hebammenwesen im Kreis Kattowitz (1900—1922); *Adressbuch für Kattowitz und Umgegend*. Kattowitz 1910, s. 42; *Adressbuch, Einwohnerbuch und Geschäts* — *Handbuch der Stadt Kattowitz*. Kattowitz 1894, s. 194; *Adressbuch*. Kattowitz 1894, s. 194; *Adressbuch*. Kattowitz 1897, s. 172; *Adressbuch*. Kattowitz 1903, s. 228; *Informator na miasto Katowice*. Katowice 1935, s. 31.

Aneks 2

Wykaz lekarzy i dentystów katowickiego powiatu miejskiego i ziemskiego (1830—1914)*

Arendt Walter — radca sanitarny, lekarz Spółki Brackiej
Aronade Otto — pediatra, lekarz szkolny
Bachmann Oskar — ginekolog
Bauer Valerian — lekarz ogólny
Berliner Adolf — radca sanitarny
Besch — specjalista chorób płuc i układu oddechowego
Blaumeyer — okulista
Bloch Ernst — neurolog
Bruck Alfred — pediatra, lekarz szkolny
Brünner Paul Heinrich — lekarz ogólny
Cohn Martin — specjalista chorób wewnętrznych, chirurg
Cembrowski — lekarz ogólny
Ehrenfried Max — laryngolog, lekarz Spółki Brackiej
Faust — lekarz ogólny
Färber Heinrich — fizyk powiatowy, radca sanitarny
Fiebag — lekarz ogólny
Finkelstein Siegfried — dentysta
Fladausch Max — dentysta
Forner — lekarz naczelny Szpitala Ojców Bonifratrów
Frank — laryngolog
Fränkel Emanuel — okulista
Friedrich Hugo — lekarz ogólny
Fuhrmann — lekarz ogólny
Gamerschlag W. — lekarz ogólny
Geisler — lekarz ogólny
Glaser Emanuel — radca sanitarny
Glogauer Julius — dentysta, dentysta szkolny
Goldstein Adolf — lekarz ogólny
Göppert Friedrich — pediatra
Graefe Julius Rudolf — lekarz ogólny

* Źródło: APKat., 1/12, Landratsamt in Kattowitz (1790—1922), sygn. 733, Aa betr. die Vereidung, Anstellung pp. der Medizinal — Personen; AP Opole, Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 6646, Register der Krankenanstalten, s. 69—70, 104—109; sygn. 6672, Angelegenheiten des barmherzigen Brüder Instituts zu Bogutschütz, sprawozdania za lata 1898—1920; sygn. 12956, Medizinalpersonen im Kreise Kattowitz (1910—1911); sygn. 12955, Kreisarztstelle Kattowitz (1910—1921); *Adressbuch für Kattowitz und Umgegend*. Kattowitz 1910, s. 79—80; *Adressbuch*. Kattowitz 1894, s.187; *Adressbuch*. Kattowitz 1897, s. 161; *Adressbuch*. Kattowitz 1903, s. 217—218; *Adressbuch*. Kattowitz 1914, s. 59; *Adressbuch aller zu-, um- und abgezogenen Personen. Verzeichnis der Teilnehmer an den Fremdsprachnetzen Beuthen, Gleiwitz, Kattowitz, Königshütte, Laurahütte, Myslowitz, Tarnowitz und Hindenburg*. Gleiwitz 1911, s. 2; M.M. Łobozek: *Klasztor i szpital Bonifratrów pod wezwaniem Świętych Aniołów Stróżów w Katowicach Bogucicach*. Katowice-Bogucice, s. 61—62; J. Lipońska-Sajdak: „Agitacja wielkopolska” w Katowicach. *Polscy lekarze, farmaceuci i drogiści do 1922 roku*. W: *Dzieje medycyny i działalności charytatywnej na terenie Katowic*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, s. 77—78.

Haase — lekarz ogólny
Hartmann — lekarz ogólny
Hinz — chirurg, ginekolog
Holtze Richard — radca sanitarny
Halbay — lekarz powiatowy, neurolog
von Hünersdorf R. — dentysta
Kanthar Ernst Wilhelm — lekarz ogólny
Katzschmann E. — lekarz ogólny
Kaufmann Leo — dentysta
Kautzor Emil — lekarz ogólny, lekarz szkolny
Keintoch Eugen — lekarz powiatowy
Klietsch Ewald — lekarz bractwa górniczego
Klimm Wilhelm — lekarz ogólny
Klitsch R. — okulista
Kluczniok — lekarz ogólny
Koehler Max — lekarz ogólny
Koelling Benjamin — lekarz bractwa górniczego
Koenigsfeld Max — lekarz ogólny
Koerner Theodor — lekarz ogólny
Koffack — lekarz ogólny
Korte Walter — specjalista chorób wewnętrznych
Koschel Maximilian — lekarz ogólny
Krebs Paul — lekarz ogólny
Kudlek — lekarz ogólny
Kühnel — lekarz ogólny
Kunik — lekarz bractwa górniczego
Kuntze Max — radca sanitarny
Lasker Max — radca sanitarny, chirurg, ortopeda
Lebinski Władysław — lekarz ogólny
Lemke Maximilian — lekarz ogólny
Loebinger Arthur — lekarz ogólny
Loebinger Hugo — lekarz ogólny
Loebinger Jacob — radca sanitarny
Lorentz Hermann — lekarz ogólny
Lubowski Ernst — okulista, lekarz Spółki Brackiej
Lukosch Hans — dentysta
Lukosch Stanisław — dentysta
Maicher Johannes — lekarz ogólny, lekarz szkolny
Maiwald J. — lekarz naczelny Szpitala Ojców Bonifratrów
May Waldemar — dentysta
Mayer — chirurg, lekarz sztabowy
Miecznikiewicz Ildefons — laryngolog
Mielecki Andrzej — ginekolog
Mittmann Richard — lekarz ogólny, lekarz szkolny
Moesner — lekarz naczelny Szpitala Ojców Bonifratrów

Mohr Max — lekarz ogólny
Möschler
Nowack — lekarz ogólny
Oświęcimski Jan — ginekolog, położnik, chirurg
Okulicz Wacław — dentysta
Pinczower — dermatolog
Pinkus Bruno — dentysta
Pocker — lekarz ogólny
Poks August — dentysta
Preiss Eduard — ginekolog, położnik
Proskauer Salomon — dentysta
Reichmann Friedrich — dentysta
Reichmann Waldemar — położnik
Rożanowicz Stanisław — dentysta
Rosenstein Ernst — okulista
Rybok Kamil — dentysta
Rybok — lekarz ogólny
Salmann — lekarz powiatowy
Sachs J. — neurolog
Sauer Friedrich Wilhelm — lekarz ogólny
Schlesinger Georg — laryngolog
Schlockerer — lekarz ogólny
Schloikow Isaac — lekarz ogólny
Schmidt — lekarz ogólny
Smierzchalski Antoni — lekarz ogólny
Scholz — lekarz ogólny
Schrammen Wilhelm — dentysta, dentysta szkolny
Schroeder (Schröder) Hermann — lekarz powiatowy, radca sanitarny
Schulz Albrecht Linus — lekarz ogólny
Schürings Franz Jacob — lekarz ogólny
Schweitzer M. — lekarz ogólny, lekarz powiatowy
Selck W.E. — lekarz Spółki Brackiej
Selbiger L. — dermatolog
Silberstein M. — lekarz ogólny
Simon — lekarz ogólny, radca sanitarny
Skempel — lekarz ogólny
Sliwiński Paul — lekarz ogólny
Sogalla Bruno — lekarz naczelny Szpitala Ojców Bonifratrów
Sojecki — lekarz ogólny
Speier Ernst — ginekolog, położnik
Spill Bruno — lekarz Spółki Brackiej
Staub Leopold — radca sanitarny
Stempel — chirurg
Stiller Richard — lekarz ogólny
Straßmann Kurt — dermatolog

Styczyński Wincenty — lekarz ogólny
Szybalski Józef — lekarz naczelny Szpitala Ojców Bonifratrów
Tauer Paul — dentysta
Toeplitz — lekarz ogólny
Tracinski — lekarz powiatowy
Trzebiatowski Kazimierz — okulista
Tuerck Max — laryngolog
Ullmann — laryngolog, lekarz Spółki Brackiej
Urbanowicz Ludwik — lekarz ogólny
Wahrenholz Karl — lekarz ogólny
Wechselmann — lekarz ogólny
Wittmann Richard — lekarz ogólny
Wittek Kurt — chirurg, ginekolog
Wittner Karl — lekarz ogólny, lekarz Spółki Brackiej
Wróbel A. — lekarz powiatowy
Zabilski Klemens — lekarz ogólny
Zehbe — rentgenolog
Zölner August — lekarz ogólny

Joanna Lusek

The development of health service and social care in Katowice in 1914

Summary

The development of health care in Katowice has happened successively starting from the second half of the 19th century. The very period was connected with creating organizational basis in the form of urban structures dealing with health issues coordinating the functioning of the institutions of closed services and outpatients' care, and tasks realized by the stations of social care as well as those responsible for ambulance prevention.

The increase in number of the citizens in Katowice and neighbouring villages, as well as migration movements in the near-the-border area conditioned the necessity to introduce the control of the adherence of sanitary rules, food and drinking water control in order to decrease the risk of a high incidence and dissemination of the epidemic. A specialization in this area led to the development of scientific studies, realized by the Sanitary Institute in Katowice and the inclusion of school youth in the prevention examinations.

A successive development of agglomeration conditioned the necessity to create the institutions of health care in the city, being able to provide not only first aid, but also specialist hospitalization. The citizens used among others Szpital Ojców Bonifratrów in Bogucice, Szpital Miejski and Szpital św. Elżbiety. The members of Spółka Bracka employed in neighbouring industrial factories made use of care offered by field hospitals. At the turn of the 19th and 20th centuries also the private initiative was developed, thanks to which private medical clinics were founded in Katowice.

The popularization of accessibility to health care was also connected to the development of chemists which were responsible for providing hospitals and individual clients with medicaments, herbal preparations and articles on sale at the chemist's.

At the turn of the 19th and 20th centuries different forms of urban and charity social and welfare care were created in Katowice which supported, and at the same time, completed the actions of the public health system. Among such organizations were among others a Sanitary Column and institutions as well as foundations taking care of orphans and the poor. Religious communities in Katowice also took part in the process of creating the structures of the charity care.

Joanna Lusek

Die Entwicklung des Gesundheitswesens und der Sozialfürsorge in Katowice (Kattowitz) 1914

Zusammenfassung

Die medizinische Fürsorge in der Stadt Kattowitz wurde allmählich ab der zweiten Hälfte des 19. Jhs. entwickelt. Es entstanden damals Institutionen des stationären und ambulanten Heilwesens und der Sanitätsprophylaxe.

Die zunehmende Bevölkerung in der Stadt und in den Nachbardörfern als auch die Migrationen im Grenzgebiet verursachten, dass es nötig war, die Lebensmittel, das Trinkwasser und die Beachtung von Hygieneprinzipien zu kontrollieren, um das Erkrankungsrisiko zu beschränken und die Ausbreitung von Epidemien zu verhüten. Es entwickelten sich die damit verbundenen und durch das Kattowitzer Institut für Hygiene durchgeführten wissenschaftlichen Forschungen und prophylaktische Untersuchungen von den Schülern.

Sukzessive Entwicklung von Agglomerationen hatte zur Folge, dass auf dem Stadtgebiet die nicht nur eine Soforthilfe, sondern auch eine Krankenhausfachbehandlung leistenden Institutionen der medizinischen Praxis gebildet werden mussten. Die Einwohner von Kattowitz hatten zur Verfügung u.a.: das Krankenhaus von Barmherzigen Brüdern in Bogucice (Bogutschütz), das Stadtkrankenhaus und das Elisabethkrankenhaus. Die in den anliegenden Industriebetrieben angestellten Mitglieder der Bruderschaftverein nahmen die in Lazaretten geleistete ärztliche Hilfe in Anspruch. Um die Wende des 19. zum 20. Jh. entstanden in Kattowitz auch erste Privatkliniken.

Der Verbreitung von der medizinischen Fürsorge dienten auch die neu entstehenden Apotheken, welche Krankenhäuser und individuelle Kunden mit Arzneimitteln, Kräutermitteln und Drogenartikeln versorgten.

Auf dem Kattowitzer Gebiet wurden um die Wende des 19. zum 20. Jh. verschiedene Formen der städtischen und karitativen Sozialfürsorge entwickelt, welche die Tätigkeit des öffentlichen Gesundheitswesens unterstützen und ergänzen sollten. Es waren u.a. die Sanitätskolonne und die sich um Waisen und Arme kümmerten Stiftungen. An der Bildung von den Strukturen der karitativen Fürsorge betätigten sich auch aktiv die Kattowitzer Kultusgemeinden.